

ЁС ЗҮЙ, ХАНДЛАГЫГ ТОДОРХОЙЛОХ ОНОЛ, АРГА ЗҮЙН АСУУДАЛ

ДХИС-ийн докторант,
цагдаагийн хурандаа Л.Нямдаваа

Товчлол. Нийгмийн хөгжлийг тодорхойлогч нэг чухал хүчин зүйл бол нийгмийн ёс суртахууны төлөвшил, хандлага байдаг. Ёс суртахууны төлөвшил ямар байна вэ гэдгээс хамаарч тухай улс үндэстний соёл, хөгжлийн түвшин тодорхойлогддог. Энэхүү өгүүлэлд ёс зүйг шинжлэх ухаан, философи, шашин гэсэн түвшинд авч үзсэний зэрэгцээ ёс зүйн хандлага болон ёс зүй, хандлагын талаар эрдэмтэн судлаачдын үзэл санаа, философийн үзэл баримтлалын талаар товч дурдсан болно.

Түлхүүр. Ёс зүй, хандлага, ёс суртахуун, ухамсар, харилцаа, шашин

Үндсэн хэсэг. Нийгэм боловсронгуй болж, хөгжил дэвшил нэмэгдэх хэрээр ёс зүйн үүрэг, хариуцлага улам бүр нэмэгдэж байна. Эртний Грекийн нэрт сэтгэгч Аристотелийг ёс зүйн шинжлэх ухааны эцэг гэж үздэг. Тэрээр энэ чиглэлийн судалгааны салбарыг “Ethice” гэж томъёолж, “*Хүний зөв амьдрал бол аз жаргалтай амьдрал юм*”, “*Хүмүүс аз жаргалтай байхуйцаар биеэ авч явах ёстой*” хэмээн хариулснаас хойш ёс суртахуун, ёс зүйн талаар олон янзын чиг хандлагууд бий болж, улмаар ёс зүйн онол бий болжээ. Энэхүү өгүүлэлд ёс зүйг дараах 3 түвшинд авч үзэн бичлээ. Үүнд:

1. Шинжлэх ухаан;
2. Философи;
3. Шашин.

Ёс зүй нь “Ethos” буюу оршин суух газар, хэв маяг гэсэн грек үгнээс гаралтай бөгөөд түүхэн хөгжлийн явцад “хүмүүсийн үндсэн чанар хамт олны дотор танигддаг” гэдгийг ажилласантай холбоотойгоор “ёс заншил, зан суртахуун гэсэн утгатай” болжээ. “Ethos” нь латины “mos” буюу хүний ёс суртахуун, зан суртахуун, ёс заншил, дэг журам гэсэн утгыг илэрхийлдэг. Эртний Ромын философичид “mos” гэдэг үгээс “moralis”, хожим “moralitas” гэсэн үг гарган авсан бөгөөд “moralitas” нь грекийн “ethice” гэдэг утгын хувьд адил юм¹.

Эртний Ромын домогт “Veritas” буюу “Шударга үнэний сахиусан тэнгэр”-ийн тухай өгүүлдэг. Англи хэлэнд түүнийг “Goddess of truth” буюу шударга үнэний охин тэнгэр гэдэг. Тэрээр эртний Ромын ургацын бурхан болох “Vir-tue”-ийн ээж хэмээгдэн гоо үзэсгэлэнт охин тэнгэрийн дүрээр алдаршжээ. Дэлхийн хамгийн алдартай сургууль гэгдэх “Харвард”-ын их сургуулийн бэлгэдэл дээр “VE-RI-TAS” гэж байх бөгөөд шударга ёсыг илэрхийлэгч долоон үсгийг гурван хос болгож өөрсдийн сүлд тэмдэг болох бамбайн дээрээ бичсэн байдаг². Дэлхийн олон орны хууль эрхзүйн тогтолцоонд чин шударгын бэлгэдэл болдог энэхүү охин тэнгэрийн хөшөө Канад улсын дээд шүүхийн ордны өмнө сүндэрлэн байдаг³.

Эртний грекчүүд шударга ёс гэдгийг *нэгдүгээрт* ёс суртахуунтай, *хоёрдугаарт*, хууль ёстой холбон үзэж байсан нь харагддаг. Сократ шударга ёс гэдэг бол шударга, ухаалаг хуулийг ягштал баримтлахыг хэлнэ. Хууль ухаалаг биш, шударга биш байвал шударга ёс өөрөө утга

¹ А.А.Гусейнов. “Введение в этику”. М., 1985. С.3

² <https://news.harvard.edu/> (хандалт: 2020.01.10)

³ <https://www.scc-csc.ca/home-accueil/index-eng.aspx> (хандалт: 2020.01.10)

учиргүй болно гэсэн байдаг. Гүн ухаантнууд шударга ёс гэдгийг нийгмийн аливаа системийн оршихуйн үндэс гэж үзэх болжээ.

Ёс зүй гэдэг нь хүн төрөлхтний амьдралын онцлог чанаруудыг нэг билээ. Үүнд түүх, философи, ёс заншил, боловсрол, шашин шүтлэг зэрэг хүчин зүйлс нөлөөлдөг байна. Ёс зүй нь ёс суртахуун болон ёс суртахууны зан чанарыг үүсгэдэггүй. Харин уламжилж ирсэн ёс заншил, нийгмийн чиг хандлагаараа хувь хүнийг төлөвшүүлж, нийгмийн харилцааг зохицуулж, ард иргэдэд ёс зүй, ёс суртахууны талаарх мэдлэгийг олгож ирсэн цаг үе өөрчлөгдөж системтэй, үр дүнд суурилсан хувь хүний хөгжилд анхаарсан сургалтаар ёс зүй гэх өргөн ойлголтыг бий болгодог.

Ёс зүй шинжлэх ухааны бие даасан салбар болох нь:

Ёс зүй нь хөгжлийн явцад “ёс заншил, сэтгэлгээний хэв маяг, хүн чанар” гэсэн агуулгатай болж, тэдгээрийн шинж чанарыг илэрхийлэх болсон. Аристотель хүний зан төлөвийн өвөрмөц шинжийг илэрхийлэхийн тулд “Этос” гэх ойлголтыг анх хэрэглэсэн. Үүгээрээ сайн үйл болох эр зориг, шударга байдал зэрэг хүний сайн чанарыг тэмдэглэж, түүнийгээ дианоэтик болон оюун ухааны сайн үйлээс ялгаатай авч үзжээ. Энэхүү үзэл дээр үндэслэн тэрээр ёс зүйг тайлбарлахдаа “Ёс зүй гэдэг нь хүний сайн сайхан үйлийг хэлнэ” гэжээ.

Этика буюу ёс зүй хэмээх ойлголтын түүх нь эртний Римээс үндэслэлтэй гэж бас үздэг. Римчүүд “Этос” гэсэн үгнээс Мораль гэх ойлголтыг гаргаж авсан. Өөрөөр хэлбэл 2 өөр үг боловч нэг ижил утга санааг илэрхийлдэг байж. Харин яваандаа Этика нь Ёс зүй, Мораль нь Ёс суртахуун гэх ойлголтуудыг тус тусдаа илэрхийлэх болсон. Ийнхүү харахад Этика буюу ёс зүй нь тусдаа бие даасан салбар шинжлэх ухаан болон хөгжиж, харин Мораль буюу ёс суртахуун нь түүний нэгэн судлагдахуун болсон байна.

ЮНЕСКО-гийн Ерөнхий бага хурлын 33-р чуулганаар “Био ёс зүй болон хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал”⁴-ыг 2005 оны 10 дугаар сарын 19-ний өдөр баталсан байна. ЮНЕСКО-гийн 191 гишүүн орнуудын хүлээн зөвшөөрч баталсан энэхүү тунхаглал нь био ёс зүйн цогц дүрэм журмыг багтаасан бөгөөд үүнийг дэлхийн үндэстэн бүрийн төлөөлөл болсон хувь хүн болон засаг төрийн мэргэжилтнүүд нэг санаан дор хамтран ажиллаж боловсруулжээ.

Судлаач Б.Оюунчимэг “Ёс зүй гэдэг бол зайлшгүй дагаж мөрдөх зүй тогтолтой, зөв зүйтэй горим, журмуудын тухай онол, сургаалын нийлбэр цогц”⁵ хэмээн тодорхойлжээ. Эндээс ёс зүй бол ёс суртахууны тухай шинжлэх ухаан юм гэж үзэж болохоор байна. Ёс зүй нь хувь хүний ёс суртахуунлаг шинж чанарын буюу сайн чанаруудын нийлбэр цогцыг, нөгөө талаас хүмүүсийн хоорондын харилцааны хэм хэмжээний нийлбэр цогцыг хамран судалдаг шинжлэх ухаан юм.

Нийгмийн хөгжлийг тодорхойлогч нэг чухал хүчин зүйл бол нийгмийн ёс суртахууны төлөвшил байдаг. Ёс суртахуун бол ёс зүйн шинжлэх ухааны судлагдахуун юм. Ёс суртахууны төлөвшил ямар байна вэ гэдгээс хамаар ч тухай улсын дотоод соёл, хөгжлийн түвшин тодорхойлогддог. Нийгэм боловсронгуй болж, хөгжил дэвшил нэмэгдэх хэрээр ёс зүйн үүрэг, хариуцлага улам нэмэгдэж байна. Өөрөөр хэлбэл, ёс суртахуун бол хувь хүний, гэр бүлийн, улс орны орны оршин тогтнох үндэс нь болдог.

“Morality”⁶ () нь зохистой гэж ялгаж, зохисгүй гэж үзсэн хүмүүсийн зорилго, шийдвэр, үйлдлийг ялгах явдал юм⁷. Монгол хэлэнд “ёс суртахуун” хэмээн үздэг байна.

⁴ https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/bioethics_and_hr.shtml (хандалт: 2021.01.10)

⁵ Б.Оюунчимэг Ёс зүй ёс суртахууны тухай ном. УБ., 2019. 5 дахь тал.

⁶ Латинаас: moralitas, lit. 'Зан байдал, зан чанар, зохистой зан байдал'

“Мораль” хэмээх үг тухайн хэлэндээ утга дүйх үгстэй бөгөөд энэ нь орос хэлэнд “нравственность” гэдэг үгтэй, герман хэлэнд “sittlichkeit” гэдэг үгтэй адил утгатай. Орос хэлний “нрав” гэсэн үгний үндэс нь оюун ухаанаас ялгаа бүхий сэтгэлийн мөн чанарыг илэрхийлсэн шунал тачаал, эр зориг г.м ёс суртахууны ойлголтуудыг илэрхийлдэг. Эдгээр “нрав, нравно” гэдэг үгс нь 1704 онд хэвлэгдсэн Ф.Поликарповагийн “Лексико”, И.И.Срезневскийн “Эртний орос хэлний толь бичиг” зэрэгт тэмдэглэгдсэн байдаг. “Нравственность” гэдэг үг анх 1793 онд хэвлэгдсэн оросын академийн толь бичигт бичигджээ. Орос, герман хэлний эдгээр үгс нь бүхэлдээ латины “moralitas” хэмээх үгийн түүхийг бүхэлд нь давтаж, улам баяжигдсаар бодит үйл явцын хөгжлийн зүй тогтлыг зааж байжээ.

Эдгээр үгс нь тухайн үедээ шинжлэх ухааны шинж чанартай байгаагүй ч философичдын зохиомол ойлголт биш, харин амьдралын зүй ёсны хөгжлөөс зайлшгүй гарч ирсэн ойлголтууд юм. Ийнхүү нийгмийн хөгжлийн явцад “этика”, “мораль” гэдэг нэр томьёо нь янз бүрийн утга агуулгаар баяжигдан, “этика” /буюу ёс зүй/ нь мэдлэгийн бие даасан салбар болсон байна. Эндээс ёс зүй бол ёс суртахууны тухай шинжлэх ухаан юм гэсэн анхны ерөнхий дүгнэлтийг гаргаж болно. Ёс зүйн судлах зүйлийг улам гүнзгийрүүлэн ойлгохын тулд нэг талаас, гадаад ертөнцийн үзэгдэл үйл явцад ёс суртахууны эзлэх байр суурийг тодорхойлох хэрэгтэй. Өөрөөр хэлбэл, ёс зүйн шинжлэх ухааны статус, ёс суртахууны ахуйн статусыг тодорхойлох явдал зайлшгүй чухал юм.

Ёс зүйн түүхэнд ёс суртахуун, зан суртахуун хоёрыг ижил хэрэглэж, ёс суртахуун буюу зан суртахууныг ёс зүйн судлах зүйл гэж үзэж иржээ. Иймээс ёс зүйг зан суртахууны философи ч гэж нэрлэдэг байна. Тэрээр хүний тодорхой үйлдлийн субьектив талыг ёс суртахуун гээд объектив талыг нь зан суртахуун гэж үзжээ. Ёс суртахуун нь хоёр үндсэн хэлбэртэй болох нь туршлагаар батлагдсан. Үүнд: нэгдүгээрт, хувь хүний мөн чанарыг илэрхийлдэг ёс суртахууны чанарууд /эр зориг, шударга ёс, өгөөмөр сэтгэл, даруу зан г.м/. Хоёрдугаарт, нийгмийн зан суртахууны хэм хэмжээ /хулгай бүү хий, амьтан бүү ал г.м/ ба ойлголтуудын үнэлэмж /сайн, муу, үнэнч шударга чанар г.м/. Хувь хүний ёс суртахууны шинж нь хувь хүнээс нийгэмтэйгээ хэрхэн харьцаж буйгаар тодорхойлогддог.

Хэрвээ хувь хүний тухай ярихдаа түүний энгийн даруу, хүнлэг, өрөвч, тусархаг зэрэг мөн чанарынх нь тухай ярьж байвал энэ нь түүний бусад хүмүүстэй харилцах харилцаагаар илэрхийлэгдэнэ гэсэн үг. Өөрөөр хэлбэл, хувь хүний ёс суртахууны чанаруудаар илэрдэг бөгөөд зан суртахууны хэм хэмжээ нь хувь хүмүүсийн хоорондын харилцаа холбооны агуулга нь болдог. Энэ харилцаа холбоо нь нэг тохиолдолд субьектив хэлбэрээр илэрч байхад нөгөө тохиолдолд объектив харилцаагаар илэрдэг байна. Иймээс ёс суртахуун нь хувь хүмүүсийн үйл ажиллагааны олон талыг болон тухайн нийгмийн зан байдлын хэв шинжийг тодорхойлж өгдөг.

Ёс суртахуун нийгмийн бүхий л харилцаанд илэрч байдаг. Тухайлбал, улс төрийн харилцаа нь хүмүүнлэг ба хүмүүнлэг бус, эдийн засгийн харилцаа нь шударга ба шударга бус, оюун санааны харилцаа нь үнэнч ба үнэнч бус г.м ёс суртахууны мөн чанараар тодорхойлогддог. Улс төр, эдийн засаг, оюун санааны бүх үйл явцад ёс суртахууны мөн чанар илэрдэг төдийгүй хувь хүмүүсийн хоорондын харилцаанд ч мөн илэрдэг. Үүнээс үзвэл, нийгэм хувь хүний бүхий л үйл ажиллагаа өөрийн зан гэсэн зан суртахууны хэмжүүртэй байдаг ба ёс суртахууны тодорхой үнэлэмжийг бий болгодог.

Гегелийн философийн ёс зүйн сургаалынх нь баялаг өвөөс суралцах, эзэмших нь нийгмийн сэтгэлгээний нэн чухал асуудал юм. Тэрээр “ахуйн болон танин мэдэхүйн асуудлыг шийдвэрлэх үндсэн дээр хүмүүсийг хамтаараа эрхэм зарчим үзэл санаанд захирагдан ухаалаг

⁷ Long, A. A.; Sedley, D. N. (1987). The Hellenistic Philosophers: Translations of the Principal Sources with Philosophical Commentary. 1. Cambridge: Cambridge University Press. p. 366–67.

аж төрөхөд сургах практик зорилго, чиглэл бүхий философийг төлөвшүүлэх баримжааг төгс хийхэд чиглэгдсэн байдаг⁸.”

Нийгмийн хэм хэмжээт, зохицуулагч шинжтэй үзэгдлүүдийн тухай философийн мэдлэгийг интеграцчлах (нэгтгэх) санаа Платон⁹, Аристотель¹⁰ зэрэг сэтгэгчдийн бүтээлд байдаг бөгөөд ихэвчлэн ёс зүй болон эрх зүйн онолыг нэгдмэл “практиктч” философид нэгтгэх тухай санаа гардаг. Германий алдарт сэтгэгч И.Кант ч бас тэдний сэтгэлгээний уламжлалыг хүлээн зөвшөөрч байжээ¹¹. Тэрээр олон жилийн турш философийн онолын мэдлэгийн цом хэсэг болох бодит байдлын уг чанарын тухай сургаал, ахуй ба түүний төрлүүд, тэдгээрийн мөн чанар, харилцаа, шалтгаал, орон, цаг зэргийн тухай философи онолыг судалсан байдаг. Өөрөө хэлбэл, ёс суртахууны мөн чанарын тухай метафизик схем ёс зүйд ч, эрх зүйд ч нэгэн адил хамааралтай гэж үзсэн байдаг.

Ёс суртахууны харилцаа нь ёс суртахууны ухамсрын илрэл, тусгал, түүнийг хэрэгжүүлэх арга нь болдог. Гэхдээ үүнийг ахуйн идэвхгүй тусгал гэж ойлгож болохгүй. Ёс суртахууны ухамсар бол харьцангуй биеэ даасан шинжтэй. Ёс суртахууны ухамсрын харьцангуй биеэ даасан шинж нь дараах гурван байдлаар илэрдэг. Үүнд:

1. Ёс суртахуун нь нийгмийн ахуйгаасаа шалтгаалдаг боловч эргээд нийгмийнхээ ахуйдаа эерэг, сөрөг байдлаар нөлөөлдөг;

2. Ёс суртахууны ухамсар нь нийгмийн ахуйгаасаа түрүүлэх буюу хоцрох байдлаар илэрдэг;

3. Ёс суртахуун нь өвлөн уламжлагдах шинжтэй байдаг.

Судлаач Б.Сандаг “Ёс суртахуун гэдэг бол хүмүүсийн хоорондох харилцааны бичигдээгүй хууль бөгөөд хүний аливаа юманд хандах ухамсартай үйл ажиллагаа юм. Ёс суртахууны хэв шинж, төлөвшил нь хувь хүний боловсрол соёлоос үлэмж хамааралтай” хэмээсэн байна. Мөн тэрээр суртахууныг бүтцээр нь 3 хэсэгт авч үзсэн байна. Үүнд:

1. *Ёс суртахууны ухамсар*. Энэ нь хүмүүсээс бие биетэйгээ, байгаль ертөнцтэй нийгэмтэйгээ харилцах хэм, хэмжээ үнэлэлт, дүгнэлт, ойлголт, үнэлэмжийг тусгасан нэлээд гүнзгий төсөөлөл юм. Ёс суртахууны ухамсрыг түвшингөөр нь ердийн ба онолын ухамсар гэж ангилдаг.

2. *Ёс суртахууны харилцаа*: Энэ нь нийгмийн олон талт харилцааны өвөрмөц нэг хэлбэр бөгөөд үйл ажиллагааны явцад төлөвшдөг. Нийгмийн харилцааны бүхий л харилцаанд ёс суртахуун өдөр дутам илэрч байдаг. Монголчууд харилцааны хэвшил болсон зан үйл, дадал заншил, уламжлалт ёс жаягаа бидний зан суртахуун гэдэг. Нэг ёсондоо зан суртахуун, ёс суртахуун нь ижил утгаар ярьж, бичигддэг.

3. *Ёс суртахууны үйл ажиллагаа*: Энэ нь хүмүүсийн нэгдмэл амьдрал, үйл ажиллагааны онцгой төрөл юм. Ёс суртахуун нь нийгэм хамт олны болон хүний амьдрал, үйл ажиллагааны байнгын чухал нөлөө үзүүлэх олон үүрэг гүйцэтгэдэг. Тухайлбал:

- Ёс суртахууны үнэлэмжийн үүрэг;
- Ёс суртахууны танин мэдэхүйн үүрэг;
- Ёс суртахууны ертөнцийг үзэх үүрэг;
- Ёс суртахууны зохицуулах үүрэг¹² гэсэн түвшинд хуваан авч үзжээ.

Ёс суртахуун нь нийгмийн харилцааны нэг хэлбэр болохынхоо хувьд зан суртахууны мэдрэмж болон ёс суртахууны ухамсарт тусгалаа олдог. Бие хүний сайн үйл, хэм хэмжээ, хууль

⁸ Коллинз Р. Социология философий: глобальная теория интеллектуального изменения. (Пер. с англ. Н. С. Розова и Ю. Б. Вертгейм). — Новосибирск: Сибирский хронограф, 2002. Ст. 85.

⁹ Гусейнов А.А., Иррилиц Г. Краткая история этики. М., 1987. Прил. С. 538.

¹⁰ Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. С. 307.

¹¹ Кант И. Метафизика нравов в двух частях // Кант И. Соч.: в 6 т. Т. 4 (2). М., 1965. С. 311.

¹² Б.Сандаг. Төрийн албан хаагчийн ёс зүй. УБ., 2018. 22 дахь тал.

дүрэм гэх мэтийн шаардлагууд нь ёс суртахууны харилцааны өвөрмөц хэлбэрүүдийг өөртөө агуулж байдгаараа үнэн хэрэгтээ бодит байдлын шууд илэрхийлэл нь болж байдаг. Ёс суртахууны ухамсрын хэлбэрүүдийн цаана хувь хүн, нийгмийн бодит харилцааны хэв маяг оршиж байдаг. Өөрөөр хэлбэл, ёс суртахууны ухамсрын гол хэмжүүр болох сайн муугийн тухай ойлголт нь хүн бүрийн амьдрал үйл ажиллагаа болон нийгмийн харилцааг бүхэлд нь илэрхийлдэг.

Академич С.Нарангэрэл өөрийн бүтээлдээ “Ёс суртахуун бол хүний хөдөлмөрийн үйл ажиллагаа ба хүмүүс хоорондоо харьцахад үндэслэгддэг, нийгмийн эрэл хэрэгцээ ба ашиг сонирхлоор нөхцөлддөг нийгмийн хөгжлийн бүтээгдэхүүн юм. Ёс суртахууны нийгэм-түүхийн төлөвшлийн уг сурвалж нь нийгмийн инстинкт ба хүний бүтээлчээр хөдөлмөрлөх эрэлт шаардлага билээ. Нийгмийн инстинкт нь хүнийг бусад хүнтэй адилхан бие хүнтэй харилцаа тогтоолгож, нигүүлсэхүй болгон хүмүүжүүлнэ. Өөр бусад хүмүүстэй хамтран орших нь ёс суртахууны төлөвшлийн хөгжлийн хамгийн гол урьдчилсан нөхцөл юм”¹³ гэж үзсэн байна. Өөрөө хэлбэл, мөр зэрэгцэн аж төрж байгаа хэн нэгнийг хайрлах ба шаналж зовсноо илэрхийлэх нөхцөл болно.

Ёс суртахууны харилцаа нь ёс суртахууны ухамсрын илрэл, тусгал, түүнийг хэрэгжүүлэх арга нь болдог. Гэхдээ үүнийг ахуйн идэвхгүй тусгал гэж ойлгож болохгүй. Ёс суртахууны ухамсар бол харьцангуй биеэ даасан шинжтэй. Ёс суртахууны ухамсрын харьцангуй биеэ даасан шинж нь дараах гурван байдлаар илэрдэг. Үүнд:

1. Ёс суртахуун нь нийгмийн ахуйгаасаа шалтгаалдаг боловч эргээд нийгмийнхээ ахуйдаа эерэг, сөрөг байдлаар нөлөөлдөг;

2. Ёс суртахууны ухамсар нь нийгмийн ахуйгаасаа түрүүлэх буюу хоцрох байдлаар илэрдэг;

3. Ёс суртахуун нь өвлөн уламжлагдах шинжтэй байдаг.

Ёс суртахууны төсөөлөл, ухагдахуун, дэвшил болон дээд эрмэлзэл нь нийгмийн ахуй, нийгмийн харилцаа, хүний практик үйл ажиллагааны дагуу түүхэн ёсоор өөрчлөгдөн хөгжиж ирсэн түүхтэй юм. Хүмүүс амьдралынхаа явцад тодорхой харилцаанд орж бие биесээ таньж үнэлэхийн хамт амьдралын нөхцөлийнхөө дагуу өөрийн хамаарагдах үзэл суртал, ертөнцийг үзэх үзлийг боловсруулан эзэмшиж улмаар зан үйлийн харилцааны ухагдахуун хэм хэмжээг төлөвшүүлж иржээ. Ёс суртахуун бол аливаа хүний уураг тархинд оршдог олдмол бус төрлөх өгөгдөл. Чухамхүү хүмүүнд ёс суртахууны өгөгдөл байдаг учраас адгуус араатан, бусад амьтнаас ялгарна.

Ёс суртахуун нь бие хүний үйлийн субьектив хэмжүүр ба үзүүлэлт. Ёс суртахууныг эдүгээ харилцан уялдаа бүхий хоёр талтай авч үзэж байна. Үүнд:

1. Бие хүний хувьд шударга, үнэнч, нигүүлсэхүй, нинжин сэтгэл хэмээн тусгайлан авч үзэж болох хүний ёс суртахууны эрхэм чанарын тухай тодорхойлолт.

2. Бие хүн хоорондын хувьд нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн хэм хэмжээ, шаардлага ба журмын цогцоор зохицуулагдах хүмүүс хоорондын харилцааны хэв шинж¹⁴. гэж авч үздэг байна.

Ёс суртахуун нь нэг талаас хүн өөрийгөө муу муухай зүйлээс хязгаарлан барьдаг, өөрийн төрлөх буюу адгуусан шинж бүхий ааш араншинд хориг тогтоож чаддаг, нөгөө талаас өөр бусад хүмүүсийн сайн сайхны төлөө өөрийгөө золиослох чадвартай болгох явдлаар илэрдэг байна.

¹³ С.Нарангэрэл Монголчуудын зан суртахууны гарваль. Уб., 2010. 15 дахь тал.

¹⁴ С.Нарангэрэл Монголчуудын зан суртахууны гарваль. Уб., 2010. 10 дахь тал.

Тэгвэл бид ёс зүйг шинжлэх ухаан хэмээн судалсан авч амьдрал дээр ёс зүйтэй хүн хэмээн ярих нь нэр томъёоны хувьд буруу хэрэглээ болон хүмүүсийн харилцаанд тогтсон хэвээр байна. Ёс зүйтэй хүн биш ёс суртахуунтай хүн хэмээх ойлголтыг ярьж хэвших нь чухал билээ.

Зан суртахуун:

Зан суртахуун гэдгийг монгол хэлэнд “нийгмийн шаардлагад тохирох хүний зан авир, хүмүүжил¹⁵” гэж тайлбарлажээ.

Зан суртахуун нь нийгэм ба гэр бүлдээ ёс суртахууны хэм хэмжээг хүн өөрийн үйлээр бодитой хэрэгжүүлэх явдал юм. Зан суртахууны үнэт зүйлс нь бүх хүмүүсийн хувьд нийтлэг бөгөөд хүний оюунлаг дээд чанараар илэрнэ. Хүний зан суртахуун хэчнээн төгөлдөржинө, нийгмийн хөгжил төдий чинээ түргэсэж байдаг.

Ёс суртахууны чиг үүрэг нь хүмүүсийн харилцан ойлголцол, харилцааг баталгаажуулдаг. Бодит байдлыг оюун санааны талаар эзэмдэхэд чиглэгдэнэ. Өөрөөр хэлбэл, нийгмийн харилцаа ба үнэт зүйлсийн хүрээнд ёс суртахуун нь хүнээс чиг баримжаагаа зөв олох хэрэглүүр болж, нийгмийн харилцааны бүх тогтолцоонд хүн зан үйлийг зохицуулж хэрэгжүүлэхэд тусалж байдаг. Ёс суртахуун нь боловсролын хэмжээ төдийгүй нийгмийн харилцаа, орчин ахуй бусад зүйлээс зэрэг хамаардаг. Иймээс нийгмийн харилцааг өөрчлөхгүйгээр зөвхөн боловсрол гэгээрлийг дэлгэрүүлэх замаар хүний ёс суртахууныг өөрчилж болохгүй. Үүрэг, хариуцлага, ичих, сэтгэл зовох, нэр төр гэсэн ухамсрын ёс суртахууны хэлбэрүүд нь адгуусанд ч байдаггүй зөвхөн хүний өвөрмөц бүтээл юм.

Академич С.Нарангэрэл өөрийн бүтээлдээ зан суртахууны зориулалтыг доорх байдлаар авч үзсэн байна¹⁶. Үүнд:

1. *Зохицуулах чиг үүрэг.* Энэ нь ёс суртахууны үнэт зүйлс ба шаардлагад нийцсэн, ёс суртахууны талаар хөгжсөн бие хүнийг төлөвшүүлж, нийгмийн харилцааг зохицуулсан ёс суртахууны хэм хэмжээг хэрэгжүүлэхэд оршино. Ёс суртахууны үнэт зүйлс ба шаардлага нь хүн өөрийн төгөлдөршилтийн эрэл хэрэгцээ ба зайлшгүй шаардлагыг ухамсарлах арга болно. Ёс суртахуун, зан суртахуун нь зохицуулалтын чиг үүрэг хэрэг зэрэг амжилттай хэрэгжүүлэх эсэх нь хүн өөрийн хувийн зан үйлийн сэдлэг болон нийгмийн шаардлагыг хүлээн авах чадвараас ихээхэн шалтгаална. Энэ зорилт нь хэрэв нийгмийн зүгээс хүний ашиг сонирхол ба эрэлт хэрэгцээг харьцангуй тэнцвэртэй тогтоож, хүлээн зөвшөөрч баталгаажуулбал хялбар дөхөм хэрэгжинэ. Энэ бүхэнд зан суртахууны журамт үүргээ хэрэгжүүлэхэд аливаа хүнд туслах түүний оюун санааны өндөр түвшин нэн чухал үүрэг гүйцэтгэнэ.

2. *Үнэлэлт-хоригийн чиг үүрэг* нь бодит байдлыг журамт үүргийн үүднээс тусган авснаар илэрлээ олно. Зан суртахуун нь ёс суртахууны үнэт зүйлсийн зарчимд нийцүүлэн хүн зан үйлийг тогтоох ба үнэлэх бөгөөд аливаа үйлийн зан суртахууны мөн чанарыг тодорхойлно.

3. *Хүмүүжил-хүмүүнлэгийн чиг үүрэг* нь нинжин, нигүүлсэхүй, уужуу талбиун, тэсвэр тэвчээртэй чадвараар илэрдэг ёс суртахууны мэдрэмжийг хүний хөгжилд буй болгох, ёс суртахууны үнэт зүйлс, оюун санааны эрхэм дээд үзэл баримтлалын тогтолцоонд хүнийг хэвшүүлэхэд оршино. Эдгээр мэдрэмжээр хүнийг хүн ёсоор нь байлгах асуудлын гол гогцоо тодорхойлогдоно.

4. Танин мэдэхүйн чиг үүрэг нь хүнийг хүн ёсоор нь байлгах зарчим ба зан суртахууны хувьд болох, болохгүйн үүднээс ёс суртахуунаар бодит байдлыг тусгах чадвартай болгоход оршино. Танин мэдэхүйн хүрээ болох ёс суртахуун нь хүний цаашдын чиг баримжаа болж, түүнд заавал байх ёстой шаардлага болон тавигдаж, бас нийгмийн бодит нөхцөл байдалд үйлдэх ёсгүй заагийг тодорхойлж өгдөг¹⁷. гэж үзжээ.

¹⁵ Монгол хэлний их тайлбар толь. УБ., 2012.

¹⁶ С.Нарангэрэл Монголчуудын зан суртахууны гарваль. УБ., 2010. 10 дахь тал.

¹⁷ Мөн тэнд

Иймээс ёс суртахууны төлөвшилтэй хүн бол хаана ч, хэн бүхэнтэй ч зохицон амьдарч чаддаг. Өнөөдрийн монголын нийгэмд техник технологийн боловсронгуй хөгжил дэвшил хурдацтай өрнөж, байшин барилга хоромхон хугацаанд сүндэрлэн босох болжээ. Гэвч монгол хүний үнэт зүйлсийн нэг бол ёс суртахуун ямархуу байна вэ? гэдэг нь төдийлөн хангалттай бус байна.

Орчин цагт ёс зүйн шинжлэх ухаанд хандах 3 суурь хандлага байдаг¹⁸. Ёс зүй судлаач J.Svara тэдгээр хандлагыг:

- Virtue (зан байдлын үнэлэмж)
- Consequences (үр дүн)
- Principle (зарчим) гэж авч үзсэн байна. Үүнээс үүдэж ёс зүйн гурван суурь хандлагыг доорх утгаар тайлбарласан байна.

1.Ёс зүйн зан байдал, сайн чанарын хандлага:

Плато, Аристотель болон Күнз нарын сургаалаас эхтэй. Хүний ямар зан байдал, зан чанарыг дээдэлж үзэх ёстойг тодорхойлох, түүнийгээ хэрэгжүүлэх, эзэмших нь чухал гэж үздэг. Зан байдалд суурилсан онолууд нь үйлдэл биш харин хүн нь ёс суртахууны үнэлгээний объект гэж үздэг байна. Өөрөөр хэлбэл, хүний ямар үйлдэл хийх чухал биш харин ямар хүн бэ гэдэгт анхаарах ба хувь хүмүүсийн сайн үйлс хийдэг шалтгаан нь тэд сайн хүмүүс байгаад оршино гэж үздэг¹⁹.

Энэхүү хандлага нь ёс зүй бол зан чанаруудын нэгдэл бөгөөд зан чанар нь дадал зуршил учраас үүнд суралцаж болно гэж үздэг.

2. Ёс зүйн үр дүнгийн хандлага: Сонгодог төлөөлөгчид болох Jeremy Bentham²⁰, John Stuart Mill нар “**utilitarianism**” (teleological ethics) онолыг үндэслэсэн. Энэхүү үзэл нь дараах элементүүдийг өөртөө агуулдаг бөгөөд эдгээр элементүүдийн нийлбэр л энэ үзлийн үндсэн суурь болохоос биш аль нэг эсвэл зарим нэг хагас нь түүнийг илэрхийлэх боломжгүй. Үүнд: аз жаргал, ашиг тус, ёс суртахууны сонголт, сэтгэл ханамж, тэгш байдал, шударга ёс, чөлөөт байдал г.м²¹.

Хамгийн олон хүнд хамгийн их аз жаргал авчрах үйлдлийг ёс зүйтэй үйлдэл хэмээх үзэл юм²². Өөрөөр хэлбэл, үр дүн чухал бөгөөд ямар арга замаар хүрэх нь төдийлөн ач холбогдолтой биш гэж үздэг. Жишээ нь Дарьгангын шилийн сайн эр Тоорой Банди буюу Данзаны Нанзад нь ядуу ардын зовлон зүдгүүрийг үл ойшоогч ноёд баяд, харийн худалдаачдын эсрэг эр бял, зориг хүчээрээ тэмцэж тэдний адуу малаас авч ядарсан ард түмэнд тараасан түүх байдаг²³. Энэхүү үйлдлийг нь энэ онолоор бол зөвтгөгдөж болох. Үр дүн чухал бөгөөд ямар арга замаар хүрэх нь ач холбогдолтой биш байна. Хүн үргэлж өөрийн үйлдлийн үр дүнг баттай таамаглаж мэдэж чадахгүй нь энэхүү онолын гол сул тал гэж үздэг.

4. Ёс зүйн зарчмын буюу үүргийн хандлага:

Германы философич Immanuel Kant үйлдлийн үр дагавраас үл хамааран хүний гүйцэтгэх ёстой үүрэг, баримтлах зарчим байдаг ба энэ нь ёс зүйтэй үйлдлийн суурь болно (“deontology” буюу үүрэгт суурилсан ёс зүй) Үйлдлийн үр дагавар, үр дүнг үл харгалзан тухайн

¹⁸ J.Svara “The Ethics primer for Public administrators in government and nonprofit organizations” Jones and Bartlett Learning LLC. 2015. P.12.

¹⁹ Alon Lawton. Julie Rayner. Karen Lasthuizen 2013, “Ethics and management in the public sector”, Routledge, P.21.

²⁰ <https://plato.stanford.edu/entries/bentham/>

²¹ Julia Driver. Stanford Encyclopedia of Philosophy. 2014. P.22.

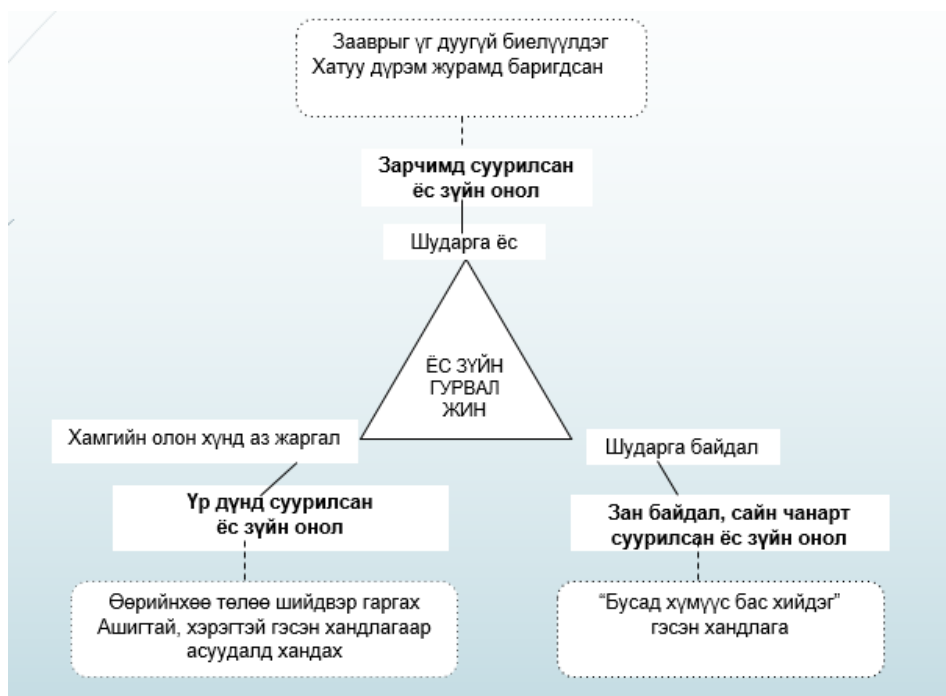
²² Dean Geuras, Charles Garofalo “Practical ethics in Public administration” 2011. P.61.

²³ Тоорой бандийн домог. <https://mn.wikipedia.org/wiki/>

үйлдэл ёс зүйтэй эсэхэд ач холбогдол өгдөг хэмээх онолыг гаргаж ирсэн байна²⁴. Энэхүү хандлагын үүднээс үйлдлийн үр дагавар, үр дүнг үл харгалзан тухайн үйлдэл ёс зүйтэй эсэхэд ач холбогдол өгдөг.

Хүн үйлдэл хийхдээ хэрэв өөрийнх нь үйлдлийг хүн бүр хийвэл хэрхэх талаар тунгаан бодох мөн хүнийг ямар нэгэн үр дүнд хүрэх арга хэрэгсэл болгон ашиглаж болохгүй.

Энэхүү 3 хандлага нь тус бүртээ давуу ба сул талуудтай бөгөөд нөхцөл байдлаас хамааран дангаар болон хосолмол байдлаар хэрэглэдэг. Түүнчлэн нөхцөл байдлаас гадна аль нэг аргыг илүүд үзэх хүмүүсийн хандлага бас нөлөөлдөг. Ийнхүү J. Svara өөрийн бүтээлдээ дээрх 3 хандлагыг нэгтгэн “**ёс зүйн гурвалжин**” хэмээх ойлголтыг гаргаж ирсэн²⁵. (зураг...) Өөрөөр хэлбэл, ёс зүйн 3 хандлагыг хамтад нь ашиглах нь аль нэг хандлагын сул талыг нөхдөг тул гэж үздэг.

Тэгвэл ёс зүй хэмээх энэ өргөн ойлголтын тухай ярихын өмнө ёс суртахууныг хөндөх нь чухал билээ.

Ёс зүйн шинжлэх ухаан нь хүн төрөлхтний оршин тогтнох нэг үндсэн хүчин зүйл нь ёс суртахууны судлагдахуун гэж үздэг. Тиймээс аливаа нэг улс, үндэстэн урт хугацаанд оршин тогтнохдоо төрийн ухаалаг бодлого явуулж, өөрийн газар нутаг, хэл, соёлоо авч үлдэнэ. Энэхүү бодлогыг явуулахад ёс суртахуун машинд чухал нөлөө үзүүлдэг. Өөрөөр хэлбэл, иргэдээ хөгжүүлэх, төлөвшүүлэх, сайн, сайхан амьдруулах үүргээ биелүүлэхэд нь ёс зүйн шинжлэх ухаан туслах юм.

Философийн ёс зүйн үзэл баримтлал:

Ёс зүй нь анх философийн шинжлэх ухаанд бойжсон бий болсон гэж үзэж болно. Философичид ёс зүйг хүний сайн, сайхан амьдрал, эрх, хариуцлагын тогтолцоо, зөв буруу үйлдэл ба эс үйлдэхүй, сайн ба муу ёс зүйн шийдвэрийн талаар хариулт өгөх зорилготой гэж үздэг байна.

²⁴ David Misselbrook. Duty, Kant, and Deontology. British Journal of General Practice ·2013

²⁵ Ryan C. Urbano. Public Administration Ethics: James Svara's Model. Journal of Human Values. 2014. P.27.

Ёс зүй гэдэг үгийг түүхээс нь эхэлж судалбал илүү ойлгомжтой болно. “Ёс зүй” хэмээх ойлголт нь эртний грекийн “ethos” гэдэг үгнээс гаралтай бөгөөд хамтран амьдрах орон байр, оршин амьдрах газар гэсэн утгыг илэрхийлж байжээ. Хожим энэ ойлголт нь хүмүүсийн амьдралын ямар нэг үзэгдэл, ёс заншил, зан төлөв, зан араншин, сэтгэлгээний хэв маяг гэх мэт шинэ утга агуулгатай болж тэдгээрийн дотоод мөн чанарыг илэрхийлэх болсон. Эртний философичид энэ ойлголтоор аливаа нийгмийн болон физик үзэгдлийн тогтвортой шинжийг илэрхийлсэн шинжлэх ухааны утга бүхий нэр томьёо болгон хэрэглэсэн.

“Этос” гэдэг үгийн түүх нь хамтын амьдралын явцад хүмүүсийн зан заншил, зан араншин бүрэлдэн тогтдогийг илэрхийлсэн утгатай байсан бөгөөд энэ нь орчин үеийн нийгэм судлаачдын хэлээр атракцийн орон зайн (хүмүүсийн бие биедээ харилцан татагдах) ойртох явцтай холбоотой ойлголт юм.

Ёс зүйн онолын ойлголтууд философи, шашин, соёл, зан заншлаас үүдэлтэй хөгжсөөр ирсэн бөгөөд философичид ёс зүйг дараах гурван үндсэн салбарт хуваан үздэг.²⁶

1. Мета ёс зүй /*ёс зүйн зарчим, үнэт зүйлсийн эх үндэс, утга учир*/
2. Норматив ёс зүй /*зөв буруугийн шалгуур, ёс зүйн үнэлгээний агуулга*/
3. Хэрэглээний ёс зүй /*амьтны эрх, дайн, цаазаар авах ял гэх мэт*/

Мета-ёс зүй.

Английн философич Жорж Э.Мур 1903 онд "Principia Ethica" хэмээх бүтээлдээ анх “Meta-ethics” мета-ёс зүйн онолыг гаргаж ирсэн байдаг. Түүнээс хойш Garner Richard, Bernard Rosen гэх мэт эрдэмтэд энэ онолыг гүнзгийрүүлэн судалсан байна.

Мета-ёс зүй нь юуг зөв, юуг буруу болохыг онолын түвшинд судалдаг ёс зүйн философийн салбар юм. Тухайлбал, “албан үүргээ гүйцэтгэсний төлөө би бэлэг авах нь зөв үү?” гэсэн асуулт нь мета-ёс зүйд бус, харин хэрэглээний ёс зүйд хамаарна. Тэгвэл мета-ёс зүйн асуудлууд нь хийсвэр, онолын шинжтэй бөгөөд “бид юуг зөв, эсхүл буруу болох талаар нэгдсэн ойлголттой болж чадах эсэх нь үүнд хамаардаг.

Норматив ёс зүй

“Normative ethics” Норматив ёс зүй нь ёс зүйт үйлдлийг судалж, хэн нэгэн тодорхой нөхцөл байдалд ямар үйлдэл хийвэл зохистой болохыг тайлбарладаг ёс зүйн философийн салбар юм. Норматив ёс зүйд ёс суртахууны стандартуудыг бий болгох, үнэлэх үйл ажиллагаа орно. Тиймээс хүмүүс ёс суртахууны ямар ч стандартыг ашиглаж байгаа нөхцөлд юу хийх, ёс суртахууны одоогийн ёс зүйг зөв зохистой ашиглахыг тодорхойлох оролдлого юм. Уламжлал ёсоор бол ёс суртахууны философийн талбар нь норматив ёс суртахууныг хамарч, хүмүүсийг юу хийх ёстойг яагаад тайлбарлаж байгаагаа, тайлбарлахыг оролдсон цөөн хэдэн гүн ухаантнууд байдаг.

Ёс зүйн хүчийг үйлдэл, дүрэм журам, захиран зарцуулалт гэж яг юу өгдөг талаар санал зөрөлдөөн байдаг. Ёс суртахууны асуултуудад хэрхэн хариулах, тус бүрийн зарим элементүүдийг хослуулсан эрлийз байр суурийн хамт өрсөлдөх гурван үзэл бодол байдаг.

- **Virtue ethics;** - зан байдлын үнэлэмжийн ёс зүй;
- **Deontological ethics;** and -деонтологийн ёс зүй; бусад
- **Consequentialism;**-үр дагавар.

²⁶ Төрийн албан хаагчийн ёс зүй. /Авлигатай тэмцэх газар/ УБ., 2019. 7 дахь тал.

Эхнийх нь жүжиглэж байгаа хүмүүсийн зан чанарт анхаарлаа төвлөрүүлдэг. Үүний эсрэгээр деонтологийн ёс зүй ба үр дагаврын аль аль нь үйл хөдлөл, дүрэм журам, хандлагын төлөв байдалд төвлөрч, янз бүрийн хэлбэртэй байдаг.

Норматив ёс зүй нь ямар нэгэн үйлдлийг сайн, муу болгож байгаа зүйлийг судалдагаараа мета-ёс зүйгээс ялгаатай. Гэвч ёс зүйн асуудлууд нь зөвхөн сайн, муу гэж тайлбарлагдахгүй байх тохиолдол их гардаг тул ХХ зууны дунд үеэс энэхүү салбарын судалгааны ач холбогдол нь буурсан.

Virtue ethics- Аристотелийн ёс зүйн онолыг Гэгээн Томас Аквинский дэмжиж зан байдлын үнэлэмжийн ёс зүй нь тодорхой үйлдлүүд гэхээсээ илүү тухайн хүний төрөлх шинж чанарт төвлөрдөг гэж үзжээ. Сүүлийн хагас зууны туршид Г.Э.М.Анскомб, Филиппа Фут, Аласдэйр Макинтир, Мортимер Ж.Адлер, Жак Маритейн, Ив Симон, Розалинд Херстхаус зэрэг философичдын бүтээлээр дамжуулан зан байдлын үнэлэмжийн ёс зүй нэлээд сэргэсэн²⁷.

Ёс суртахууны үнэлгээний объект болох үйл ажиллагаанд анхаарлаа төвлөрүүлдэг ёс суртахууны үүргийн онолуудаас гадна үйл ажиллагаа биш харин агент төв шатанд ордог өөр нэг зүйл байдаг. Энэ хандлагын хувьд тухайн үйлдэл, үр дагаврыг биш харин тухайн хүнийг үнэлэмж юм. Хүмүүсийн хийдэг зүйлийг дүгнэхийн оронд хүмүүс хэн бэ гэдгийг хардаг. Энэхүү онолын объект нь бол тухайн хүний шинж чанарууд юм.

Deontological ethics -Деон нь грекээс гаралтай бөгөөд үүрэг хариуцлага гэсэн утга. Зөв зүйтэй гэх зүйл нь сайн сайхан гэсэн ойлголтоос илүүд тавигдаж, зөв болон сайн гэсэн ойлголт нь хоорондоо хамааралгүй гэж үздэг. Ямарваа үйлдлийн үр дагавар нь сайн муу байхаас үл хамааран түүний анхны тодорхойлолтоор зөв ба бурууг тодорхойлдог. Зөв буюу ёс зүйд нийцтэй үйлдэл нь хүмүүний эрх ба үүргээс уламжлагдан тодорхойлогдож болох ба энэ нь хэзээ ч үйлдсэн үйлдлийн үр дүнтэй харьцуулагдах ёсгүй гэж үздэг. Энэ урсгалд үүрэг давамгайлсан, эрх давамгайлсан гэх хоёр хандлага хоёул багтдаг. Зарим тохиолдолд плюрализм (pluralism), контрактианизм (contractarianism) гэж ч үздэг²⁸.

Consequentialism -Консекционализм нь аливаа үйлдлийн ёс суртахуун нь тухайн үйл ажиллагааны үр дүнд хамааралтай гэж үздэг. Утилитаризм нь тухайн үйлдлийг хамгийн олон хүнд хамгийн их аз жаргал авчирвал зөв гэж үздэг. 1958 онд GEM Anscombe-ийн "resultentialism" хэмээх нэр томъёог боловсруулж, дараа нь уран зохиолд энэ нэр томъёог нэвтрүүлсэн. Эгоизм, ёс суртахуунтай хүн бол хувийн ашиг сонирхлыг эрхэмлэдэг гэсэн итгэл үнэмшил нь тухайн үйлдлийг өөртөө ашигтай байдлыг хамгийн дээд хэмжээнд байлгах юм бол зөв гэж үздэг²⁹.

Оюунлаг үзэл нь мэдлэгийг хамгийн сайн дэмжиж, сурталчлах хамгийн сайн үйл ажиллагаа гэдгийг заадаг. Хамгийн сайн үйлдэл нь хамгийн нийтлэг сэтгэл ханамжид хүргэдэг үйлдэл гэж үздэг утилитаризмыг эрхэмлэдэг.

Хэрэглээний ёс зүй

Applied ethics -Хэрэглээний ёс зүй нь амьдралд тохиолддог аливаа нөхцөл байдалд ёс зүйн онолыг хэрэглэхэд чиглэсэн ёс зүйн философийн салбар юм. Энэхүү салбар нь

²⁷ https://wikipedia.org/wiki/Normative_ethics (хандалт: 2020.01.10)

²⁸ Muel Kaptein, Johan Wempe. Three General Theories of Ethics and the Integrative Role of Integrity Theory. SSRN Electronic Journal · July 2002. P. 18-19.

²⁹ Christopher T. Wonnell Published online by Cambridge University Press: 25 November 2011 P. 301 - 317.

инженерийн ёс зүй, биотехнологийн ёс зүй, бизнесийн ёс зүй, төрийн албаны ёс зүй, эмчийн ёс зүй, хуульчийн ёс зүй, хэвлэлийн ёс зүй гэх мэт чиглэлүүдэд хуваагддаг³⁰.

Хэрэглээний ёс зүй нь бодлогын шинжтэй асуудлаас гадна хувь хүнд тулгарсан ёс зүйн асуултад тодорхой хариу өгч байдаг. Тухайлбал, “Хүний эрх гэж юу вэ? Түүнийг хэрхэн тодорхойлох вэ?”, “Амьтанд эрх гэж байдаг уу?”, “Үр хөндөлт хийлгэх нь ёс зүйтэй үйлдэл мөн үү?”, “Эмчилгээ хийснийхээ төлөө бэлэг авч болох уу?” гэх мэт асуултуудад хариулт өгөхийг зорьдог.

Хүний сэтгэхүй нь аливаа зүйлийг сайн, муу гэж эсрэг тэсрэгийн туйлаар авч үзэх сэтгэлгээнд илүү дассан байдаг. Гэвч ёс зүйн асуудал нь олон талт, төрөл бүрийн “өнгө”-өөс бүрддэг. Иймд ёс зүйн аливаа асуудалд “сайн ба муу”, “зөв ба буруу” гэх тодорхойлолт таардаггүй. Тухайн нөхцөл байдлыг дээрдүүлэхийн тулд олон төрлийн шийдвэр гаргах бөгөөд тухайн шийдвэрүүд нь аль нэг талд тус дэм болох эсэх нь эргэлзээтэй байдаг.

Хэрэглээний ёс зүй нь хувь хүний ёс суртахууны төлөвшлийг сайжруулах, мэргэжлийн ёс зүйг дээшлүүлэх, нийгмийн харилцааг боловсронгуй болгох, нийгмийн тогтвортой хөгжлийг хангахад чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Хүн төрөлхтний түүхийн бүхий л цаг үед улс орнууд, эрдэмтэн мэргэд хэрэглээний ёс зүйн асуудалд онцгой анхаарсаар ирсэн билээ. Мэдлэгийн тогтолцоонд хэрэглээний ёс зүй томоохон байр суурь эзэлдэг. Орчин үед дэлхий дахинд хэрэглээний ёс зүйн асуудлаар сургалт, судалгааны ажил улам өргөн цар хүрээтэй болж байна.

Эрх зүй ба ёс суртахууны харилцан холбооны тухай асуудал нь философийн үндсэн асуудлын нэг юм. Эрх зүй, ёс суртахууны асуудлаар Сократ, Аристотель, Платон, Гегель, Кант зэрэг сэтгэгчид хүн төрөлхтөнд сургаал, номлолоо үлдээсэн байна.

Францын нэрт сэтгэгч Шарль де Монтескьё 1748 онд гаргасан “Хуулийн амин сүнс” бүтээлдээ “Хүн чөлөөтэй бодох, чөлөөтэй үйлдэх чанарыг эзэмшдэг тул тэрээр ямар шийдвэр гаргах, өөрийгөө хэн болгож төлөвшүүлэх нь зөвхөн өөрөөс нь л их хэмжээгээр хамаарна. Хүний ухамсарт ёс суртахуунтай байх төрлөхийн өгөгдөл оршиж, хүн сайн байх ёстой нь түүний уураг тархин доторх нэг ёсны бодит байдал юм. Хүн сайн мууг ялгаж, бодож, сэтгэж, сонголт хийх чадвараараа бусад амьд амьтнаас ялгагдана³¹” хэмээн бичсэн байх юм.

Германы гүн ухаанч Перхт “Хүний ёс суртахууны чадвар төрлөхийн гэхдээ хэр их вэ гэдгийг хэлэхэд хүндрэлтэй. Бидний приматаас гаралтай тархи бусдын сэтгэлийг ойлгох боломж өгсөн ба мөн “сайн үйл” хийснийхээ төлөө нейро химийн урамшуулал авахаа ч мэддэг. Иймд ёс зүйтэй зан төрх бол маш нарийн төвөгтэй алтруизм бөгөөд сэтгэл бол он цагийн эргэцүүлэн бодохоос бүтнэ...ёс суртахуунаа ямар түвшинд хэрэглэх нь хүн өөрийгөө хүндлэх хүндлэл болон хүмүүжлээс хамаардаг” гэж тайлбарлажээ.

АНУ-ын алдарт сэтгэлзүйч Дейл Карнеги өөрийн амьдралын туршлага дээр үндэслэн “хүний харилцаа 30 зарчим”-ыг томьёолон гаргасан байна³². Эдгээр аргуудыг эзэмшсэнээр харилцах урлагийг суралцах боловч хамгийн сүүлийн аргыг тэрээр “Чин сэтгэл” хэмээн нэрийдсэн байна. Өөрөөр хэлбэл, хүн дээрх аргуудыг эзэмшиж өөрийн бодол санааг бусдад төвөггүй ойлгуулж, илэрхийлж, бусдыг ойлгож сурах боловч чин сэтгэл байхгүй бол тэр бүх зүйл нь хөндий, хий хоосон зүйл болох гэсэн санааг илэрхийлжээ. Иймдээ ч 100 гаран жилийн өмнө бичигдсэн хүний сэтгэлзүйн тухай ном аль ч нийгэмд, аль ч цаг үед амьдарч байгаа хүмүүсийн сонирхлыг татаж байгаад түүний хүч нь орших мэт.

³⁰ "Applied Ethics" Oxford Bibliographies. Retrieved June 25, 2017.

³¹ III. Монтескье. О духе законов. Г.Г. Аркадий (франц-перевод). М., 2019. С.201.

³² Dale Carnegie. The Quick and Easy Way to Effective Speaking. "The Library of Congress Record". Archived from the original on 2012. Retrieved September 16, 2011.

И.Кант “Ёс зүй бол итгүүлж үнэмшүүлэх гүн ухаан” гэж үзсэн байдаг. Тэрээр ёс зүйтэй байна гэдэг бол “хүн гадны нөлөөгөөр болон өөрийн дотоод итгэл үнэмшил дээр суурилан итгэх явдал” гэж үзжээ. Ёс зүйг үндэслэгч гэгддэг Аристотель “Ёс зүй гэдэг нь хүн юу хийх, юунаас татгалзах ёстойг судалдаг ухааны нэр” хэмээн үзсэн байдаг.

Ёс зүйн судлагдахуун болсон ёс суртахууныг хүний зан байдалтай холбон тайлбарладаг ба түүний дээд хэлбэрийг шударга зан, үнэнч байдал зэрэг эерэг хандлагаар хүмүүсийн амьдралд илэрч байдаг. ёс суртахууны ерөнхий ойлголтуудыг:

- Сайн ба муу;
- Шударга ёс;
- нинжин сэтгэл;
- нэр төр;
- үүрэг хариуцлага хэмээн авч үздэг.

Сайн ба муу: энэ нь ёс зүйн ухааны суурь ойлголт ба хүмүүсийн үйл ажиллагаа, амьдралын зохистой, зохисгүй шинж чанар, үйлдэл, харилцаа, зан байдлын шинж чанар, эерэг хандлагын тухай ойлголт юм.

“Би”-гийн онолоор нэгдүгээрт бодит бие (маери) махан бие, хоёрдугаарт дээд бие (ёс суртахууны сайхан чанарууд, үнэт зүйлс, хайр хүндлэл) оюун санаа гуравдугаарт доод бие (муу зан, залхуурал, хуурч мэхлэх худал ярих г.м) буюу муу сэтгэл, шунал, мунхаг сэтгэл юм. Дээд биеэр доод биеийг удирдвал тэр хүн ёс суртахууны өндөртэй явна. Харин доод биеэр матери биеэ удирдвал тэр хүн уруудан доройтно гэж тайлбарлажээ³³.

Шударга ёс:

Орчин үеийн философи сэтгэлгээнд шударга ёсны дараах нийтлэг шинжүүдийг хүлээн зөвшөөрч байна. Үүнд:

1. Шударга ёс нь нэг л агуулгатай зүйл биш. Шударга ёс нь нийгмийн янз бүрийн харилцаатай тухайлбал, эдийн засаг, нийгэм, улс төр, зан суртахуун, эрх зүйн харилцаануудтай холбоотой. Шударга ёс нь агуулгаа түүхийн хөгжлийн үе шат бүрд өөрчлөхөөс гадна зөвхөн түүхэн нэг тодорхой үе шатны дотор ч өөрчилж болно.

Шударга ёсны хамгийн чухал шинж нь тэгш байдал, пропорциональ байдал, шуналгүй байх, бүгдэд сайн сайхныг хүсэгч байх, объектив бодитой байх, өөртөө шүүмжлэлтэй хандах явдал юм.

2. Шударга ёс нь нийгмийн харилцааны дараах хэлбэрүүдээр илэрнэ. Тухайлбал:

- Бодгаль этгээд ба социал бүлгийн хоорондын, тэдгээрийн социал байдлын нийгэмд гүйцэтгэх үүрэг, бодит байдлын хоорондын;
- Тэдгээр субъектүүдийн эрх, үүргийн хоорондын;
- Үйлдэл ба үр дагаврын хоорондын;
- Хөдөлмөр ба шагнал урамшууллын хоорондын;
- Гэмт хэрэг ба ял шийтгэлийн хоорондын гэх мэт болно.

3. Шударга ёс бол социал субьектийн үйлдлээр орших бодит байдал мөн. Шударга ёс нь зөвхөн субьект- субьект, субьект-нийгмийн институт гэсэн харилцаанд л илэрнэ. Шударга ёсны агуулга болсон бодит байдал нь:

- Хариулгын хэмжээ;
- Шаардлагын хэмжээд;
- Эрх зүйд нийцсэн эсэх тухай үнэлгээний орчин гэсэн гурван хүрээнд оршино³⁴.

³³ М.Азжаргал. Цагдаагийн алба хаагчийн ёс зүйн хэм хэмжээ, түүнийг төлөвшүүлэх зарим асуудал. УБ., 2014. 6 дахь тал.

³⁴ Б.Даш-Ёндон “Платон өгүүллэгүүд”, УБ., 1995. 28 дахь тал.

Өөрөөр хэлбэл, шударга ёс нь хувь хүний үйл ажиллагаа нь нийгмийн сайн сайханд тохирч байхыг хэлдэг. Шударга хүн нийгмийн ашиг сонирхлыг харгалзан үзэх үүрэгтэй боловч нийгэм нь бие хүний өмнө хариуцлага хүлээдэг, бие хүн түүнийг үнэлэх эрхтэй байдаг.

Нинжин сэтгэл:

Энэ нь бие хүний өөрийн бодол санаа, мэдрэмж, үйлдлийг зан суртахууны үнэт зүйлсээр дамжуулан өөрийгөө үнэлэх үнэлэмж юм. Нинжин сэтгэл нь хүний зан суртахуунд амьдралыг идэвхжүүлэгч сайн үйл, шударга ёс тогтоох чухал механизм бөгөөд бусдыг хайрлах хайр, энэрэх сэтгэл, сайхан сэтгэлийн илэрхийлэл юм. Хайрлах гэдэг нь ямар нэгэн юмыг өгөхдөө хариу нэхэх бодол төрөхгүй байхыг хэлнэ. Харамгүй хайр нь үнэндээ бусдын сул талыг мартаж, уучлан, хүн болгоны зөвхөн давтагдашгүй гоё сайхныг олж харах чадвартай байдлыг хэлдэг³⁵.

Өрөвдөх сэтгэл нь нөхцөл байдал, нөхцөл байдлын талаар сэтгэл хөдлөлийг илэрхийлэх сэтгэл хөдлөлийн хамгийн чухал хэсгүүдийн нэг юм. Өршөөл гэж юу вэ? Энэ нь хувь хүнд бусад хүний сэтгэл хөдлөлийг ойлгож, хүн хэвээрээ үлдэх боломжийг олгодог. Ийм төр нь дараах зарчмууд дээр суурилж болно:

- хайр дурлал;
- ойлголт;
- хүндэтгэл.

Ихэнхдээ иймэрхүү сэтгэл хөдлөл нь өөр хүний хувьд сэтгэл хөдлөлийг илэрхийлдэг. Тэдгээрийг янз бүрийн аргаар илэрхийлж болно. Үүнд:

- шаардлагатай буюу зөөлөн үг;
- үйл ажиллагааг урамшуулах;
- материаллаг болон материаллаг тусламж.

Хүмүүсийн сайн зан чанар нь өрөвч сэтгэлийн чадвар юм. Үүнийг цаг хугацаагаар хийх, инээмсэглэлд оруулахгүй байх нь заримдаа халуурах нөхцөлүүд нь хэт их байх бөгөөд өрөвдөх нь сэтгэл зүйн хохирол учруулж болзошгүй магадлал өндөр байдаг.

Нэр төр:

Хувь хүний эрхэм чанар, өөрийн нийгэмд эзлэх байр сууриа ухамсарлаж байгаа байдал, нөгөө талаас тэрхүү үнэ цэнийг нь нийгмийн зүгээс үнэлж байгаа илэрхийлэл байдаг. Нэр төрийг ихээхэн цаг зарцуулж, эерэг хандлага, ёс зүй, үлгэр дуурайлал, хичээнгүй хөдөлмөрөөр олж авдаг ба алдахад амархан зүйл байдаг. Нэр төр нь бусдаар хүндлүүлэх үнэлэмж болдог ч тэр чинээгээрээ бусдын өмнө хариуцлага, итгэл хүлээдэг. Өөрөөр хэлбэл, хүний хийж байгаа үйлдэл бүрийг хэлэх ба нийгмийн харилцаанд оролцож байгаа хүний чадавхын үнэлэмж юм.

Үүрэг, хариуцлага:

Хүний нинжин сэтгэлээс үүсэж, зан үйлээр дамжин илэрч байдаг ёс зүйн гол ойлголт юм. Үүрэг нь хүний үйлдлийн ёс суртахууны зайлшгүй чанар, дотоод хэрэгцээ, нийгмээс хүмүүст тавьж байгаа шаардлагыг хэрэгжүүлэх зан үйл юм. Өөрөөр хэлбэл, хүн төрөлхтний нийгмийн харилцаанд томоохон үүрэг, гүйцэтгэдэг зүйл бол үүрэг хариуцлага. Үүрэг, хариуцлага хоёрыг салгаж боломгүй. Үүргийг дагаж хариуцлага бий болдог. Хариуцлага нь үүргийн биелэлтийн хяналт. Үүрэг, хариуцлагатай салшгүй холбоотой зүйл нь эрх, эрх чөлөө юм.

Үүрэг, хариуцлага хоёр нэг юмны хоёр тал. Үүрэг байгаа газар хариуцлага байна. Аливаад хариуцлагатай хандах нь хүний сайн чанарын нэг илэрхийлэл юм. Өөрийгөө хүндэтгэдэг хүн хариуцлагатай байдаг. Тэд хариуцлага алдвал ихээхэн гэмшдэг. Хүнд олон үүрэг хариуцлага бий. Хувь хүний ёс суртахууны хариуцлагыг нэг талаас өөртөө тавих шаардлага, үүргээ ухамсарлан биелүүлэх байдал, бусдад нөлөөлөх, ухаалаг байх чадвар, нөгөө

³⁵ Мөн тэнд. 9 дэх тал.

талаас зан төлөв, зан суртахууны байдал нь тухайн цаг үеийн үнэт зүйлстэй тохирч байгаагаар нь тодорхойлдог.

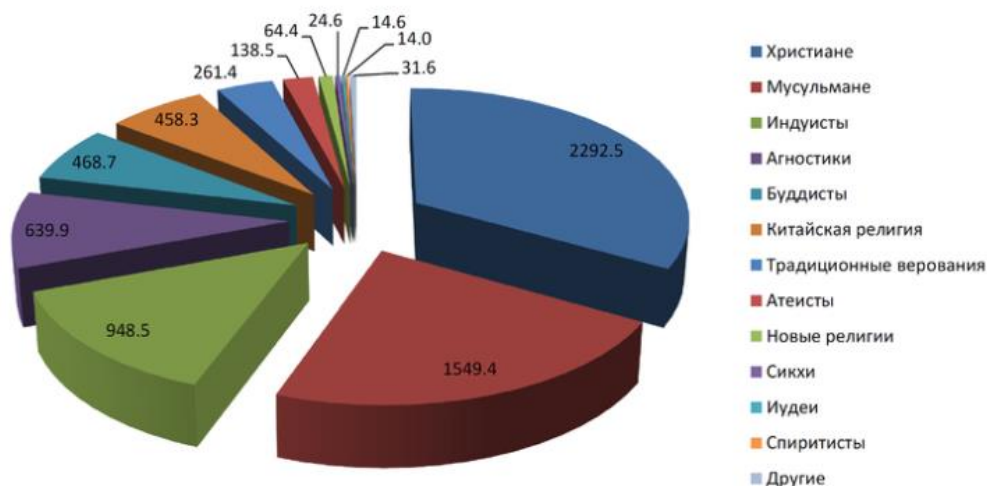
Гүн ухаантан Г.Гегель үүрэг хариуцлагыг дөрвөн үндсэн төрөл болгож хуваасан байдаг. Үүнд:

- Өөрийнхөө өмнө;
- гэр бүлийнхээ өмнө;
- төр улс улсынхаа өмнө;
- бусдын өмнө хүлээх гэж хуваан авч үзжээ.

Шашинд ёс зүйн үзэл баримтлал:

Шашин (Латинаар Religio - "шүтээн", "сүсэг бишрэл", Religare - "уях, нэгтгэх") гэсэн үгнээс гаралтай ёс суртахууны хэм хэмжээний цогцыг багтаасан ер бусын зүйлд итгэх итгэлээр нөхцөлдсөн тодорхой үзэл бодлын систем юм³⁶. Өнөөдөр дэлхий дээр байдаг шашны тоо тодорхойгүй байна. Зарим тооцоогоор 4200 орчим шашин, сүм хийд, шашны байгууллага, итгэл үнэмшлийн бүлгүүд байгаа гэсэн судалгаа байгаа ба ирээдүйд энэ тоо өсөх хандлагатай байна³⁷.

Шашин нь дагалдагчдынхаа шүтдэг бурхдын тооноос хамааран хуваагддаг: олон бурханд итгэх нь политеизм, нэг бурханд бурханд итгэх үзлийг монотеизм гэж нэрлэдэг. Дэлхий дээр олон төрлийн шашин байгаа боловч хүн төрлөхтөнд хүлээн зөвшөөрөгдсөн Христ, Мусальман, Хинди, Агностики, Буддист гэм мэт шашингууд байдаг. (Зураг №1)

Религиозные и безрелигиозные группы численностью более 10 млн. человек,

Шашин бол хүн төрөлхтнийг ер бусын, трансценденталь (чандаас халих) болон оюун санааны элементүүдтэй холбодог зан үйл, ертөнцийг үзэх үзэл, ёс суртахуун, дадал зуршил, бичиг соёл, зөгнөл, ёс зүй, сүнслэг биетэй холбодог ариун газар, нийгэм-соёлын цогц тогтолцоо юм³⁸. Гэсэн хэдий ч “Шашин” гэж чухам юу болох талаар эрдэмтдийн санал одоо болтол нэгдсэн дүгнэлтэд хүрээгүй байна.

³⁶ Елена Казарина Религия — статья из энциклопедии «Кругосвет». (хандагт: 2020.01.10)

https://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/religiya/RELIGIYA.html

³⁷ "World Religions Religion Statistics Geography Church Statistics". Retrieved 5 March 2015.

³⁸ Morreall, John; Sonn, Tamara (2013). "Myth 1: All Societies Have Religions". 50 Great Myths of Religion. Wiley-Blackwell. p. 12–17.

Нийгэм-соёлын антропологийн ерөнхий салбаруудын нэг болох шашны антропологи гэдэг нь аливаа шашин, шүтлэг бишрэлийн хэлбэр, шашны байгууллагууд, түүний харилцаа холбоог тухайн болон бусад нийгмийн байгуулал, бүтэцтэй харьцуулан соёл дамнасан судалгаа хийдэг гэж болно. Энгийн үгээр бол хүний нийгэм соёл гэдэг нь бие биеэс нь салгаж тастаж аваад судлаад байдаг бүрэлдэхүүн хэсгүүдтэй бус харин ч бие биетэй нь нягт уялдаа холбоотой авч судлах ёстой бүтцүүдтэй байдаг. Ийм тул шашны антропологи нь аль нэг нийгмийн шашныг судлахдаа уг нийгмийнх нь бусад хэсгүүдтэй ч харьцуулан судалдаг гэсэн үг. Тэгвэл эл салбар ухаан шашин судлал хэмээх ухаанаас ямар ялгаа зааг болон ижил талтай юм гэсэн асуулт хэн бүхэнд төрнө.

Шашин бүр ёс зүйн талаар нарийвчлан авч үзсэн байдаг.

Ёс зүйтэй хүн буюу зөв хүн байх талаар олон арван сургаал байх ажээ. Тухайлбал, бурхан багшийн сургаалд "Өглөгч зан, ёс суртахуун, тэвчээр хатуужил, зориг, бясалгах чадвар, оюун ухаан зэрэг хүнийг төрөх, үхэхийн ертөнцөөс гэгээрэхийн ертөнцөд авчирдаг 6 парамит буюу барамид буй гэж үздэг. Японы хавар, намрын "Хиган" хэмээх долоо хоногууд бурхны шашны энэхүү ухагдахуунаас үүдэн гарчээ³⁹."

Христийн шашны (Загалмайн шашин) ёс суртахууны буюу ёс зүйн сургаал нь хүний зан үйлийн ёс суртахууны удирдамжийг тодорхойлдог. Хүний зан байдал нь хүний мөн чанар, зорилго, бурхантай харьцах харьцааны талаарх Христэд итгэгчдийн үзэл баримтлал дээр суурилдаг. Христийн шашны ёс зүйг христийн үйл ажиллагааны онол гэж нэрлэж болно⁴⁰.

Христийн шашны ёс зүй нь Христийн шашны ёс суртахуун, амьдралын тодорхой хэв маягаар илэрхийлэгддэг, түүний илрэл нь олон янз байдаг бөгөөд хувь хүмүүс, христэд итгэгчдийн нийгмийн томоохон бүлгүүдэд байдаг.

Загалмайн шашин буюу Христийн шашин нь 1-р зуунд үүссэн бөгөөд Ромын Эзэнт Гүрний Иуда мужад иудей буюу жүд (израиль) хүмүүсийн дунд бий болсон. XVI зуунд Ромын католик шашнаас эх авч, шинэчлэгдсэн үзэл санааг түгээх Протестант урсгал бий болсон бөгөөд Протестант урсгал нь дотроо маш олон сектерүүдэд хуваагдах болжээ.

Ислам (الإسلام) гэдэг үг нь Араб хэлний "дуулгавартай байх" гэсэн утгатай. Сүсэгтэн лалын шашинтнуудын Бурханд хандах хандлага бол хувь тавилангаа сохроор биелүүлж байгаа үнэнч, шүүлтгүй үйлчлэгчийн хандлага юм. Энэхүү шашин нь итгэгчдийн тоогоороо Христийн шашны дараа орох дэлхийн томоохон монотеист Абрахамын шашин билээ⁴¹. Монголчуудын хэрэглэдэг "Лал" хэмээх үг нь Төвд хэлний "Лало" буюу Буруу номтон гэсэн үгнээс гаралтай буруу ойлголт бөгөөд дэлхийн бүх хэлэнд Исламын шашин, мусульман хэмээн хэлэгддэг. Ислам гэдэг нь шашных нь нэр, мусульман гэдэг нь шүтэн бишрэгчдийг нь хэлнэ.

Коран судар бол Исламын канон ба сургаалын гол эх сурвалж юм. Үүний үндсэн зарчмууд нь ёс суртахууны асуудлыг авч үздэг. Түүнчлэн, Лалын шашинтнуудын амьдралын талыг Сунна (Мухаммедын хэлсэн үг, үйлдлийн тухай домог цуглуулах) болон Шариат (Лалын шашны хууль тогтоомжийн системчилсэн код) -д үнэлэв. Тэнгэрлэг нигүүлсэл нь бүх газарт байдаг бөгөөд бүх зүйлийг хамардаг гэж Кур'ан-и Кэрим тунхагладаг. "Бидний Эзэн бол байгаа бүхнийг бүтээж, дараа нь түүнд шулуун замыг харуулсан хүн юм"⁴².

Исламын соёлд "Зорилго-үйлдэл" гэсэн харилцаа нь хамгийн чухал бөгөөд ёс зүйн хүрээтэй холбоотой бүхий л ойлголтод хамаатай. Тиймээс, Исламын "фатализм" -ын талаарх

³⁹ Бүккё Дэндо Кёкай. Монгол орчуулга: Токио 2017. 315 дахь тал.

⁴⁰ Закон Божий / Под ред. А. Блинского. — Санкт-Петербург: Сатисъ, 1997. — С. 110.

⁴¹ Ислам / И. Л. Алексеев, Д. Ю. Арапов, В. О. Бобровников, Т. К. Ибрагим; Т. Х. Стародуб // Излучение плазмы — Исламский фронт спасения. — М. : Большая российская энциклопедия, 2008. — С. 741. — (Большая российская энциклопедия).

⁴² Ариун Коран, 20:50) <https://trksunpark.ru/mn/islamskii-kodeks-medicinskoi-etiki-musulmanskaya-etika-musulmanskaya/>

одоо байгаа үзэл бодолтой холбогдуулан Найдвар нь тодорхой зорилгод чиглэсэн үйл ажиллагаа хэлбэрээр илэрхийлэгддэг бөгөөд энэ нь тэдний ухамсрын үр дүн юм⁴³. Тиймээс Ислам дахь ёс суртахууны үнэлгээний объект нь гадаад (үйл ажиллагааны хувьд) ба дотоод (зорилго тодорхойлох) хоёрын салшгүй холбоос юм. Зөвхөн тэдний эв нэгдэл нь тухайн үйлдлийг ойлгох бүрэн байдал, ерөнхийдөө хүний сонголтыг олж авахад тусалдаг. Бурханд итгэх итгэлд мөн адил хамааралтай бөгөөд үүнийг гадны үйлдэл (мэдэгдэл) -ийг нэгтгэх, итгэлийг илчлэх, түүний дотоод туршлагыг ойлгох явдал юм.

Лалын ёс зүй дэх "гэм буруу" ба "нүгэл" гэсэн ойлголтууд нь юуны түрүүнд хорон муу зүйлд хутгалдах бус харин "зохих журмыг зөрчих", "заавал биелүүлэхгүй байх" -тай холбоотой байдаг. Исламын шашны сургаалд анхны гэм нүглийг дурдаагүй бөгөөд хүн төрөлхийн нүглийг хүлээн зөвшөөрөхгүй байх нь энэхүү ойлголтыг хөнгөвчилдөг. Абу Жафар Мухаммед бин Якубагийн хэлсэн үг: "Зөв үйлдлийг бий болгодог зөв үг бүхэн бол мэргэн ухаан юм"⁴⁴

Буддын шашин:

Манай эриний өмнөх YI зуунд Энэтхэгт үүссэн хамгийн эртний шашин юм. Буддын шашныг хан хүү Сиддхартхи Гаутам бий болгосон гэж үздэг. Хан хүү Гаутам бясалгалын ачаар амьдралын утга учраг олж 35 насандаа Будда болсон байна. Энэхүү төв зам мөрийг тэрээр хутагтын 4 үнэн, 8 гишүүнт зам мөр гэсэн сургаалуудаараа тайлбарлажээ. Хутагтын 4 үнэн:

- Зовлон буй
- Зовлон шалтгаантай буй. Тэр нь шунал
- Шунал үгүй бол зовлон үгүй
- Зовлонг устгах арга зам буй.

Зовлонгоос гарах тэрхүү зам мөр нь Хутагтын 8 гишүүнт зам мөр юм. Энэ зам мөр нь 3 хэсэгт хуваагддаг. Шилла буюу зөв явдал, самади буюу сэтгэлийн төвлөрөл, панья буюу сэтгэлийг бүрэн цэвэрлэн ариусгах билгүүн ухааныг үүсгэх байдаг.

Ёс суртахуун судлалын томоохон орон зайг шашин эзэлдэг. Ялангуяа дундад зууны үед ёс суртахууны ихэнх хэм хэмжээ шашны гэгээнтнүүдийн номлосон сургаалуудад үндэслэж байсан. Дундад зууны шашны ёс зүй нь нүгэл буян, зөв буруу үйлдэл, нүгэл үйлдэх, нүглээ наминчлах, сэтгэлийн ариусал, оюуны гэгээрэл гэсэн шинэ ойлголтуудаар ёс суртахуун судлалыг өргөтгөсөн билээ.

Хүн ер нь шашинд шүтлэгтэй эсвэл шүтлэггүй байх нь тийм чухал биш ч хүмүүст эдгээр ёс суртахууны зарчмын боловсролыг хэрхэн олгох вэ гэдэг талаар илүү нухацтай бодох нь чухал билээ. Шашин бүр хүнийг сайн сайхан зүйлд дагуулах, муу муухай бүхнээс хол байж, ёс суртахуун, ёс зүйтэй байх талаар сургадаг байна. Бидэнд ёс суртахууны манлайл, тунгаан бодох, бусдын оронд өөрийгөө бодож үзэх, хүнийг хүн ёсоор бодож үзэж чаддаг байх нь хамгаас чухал билээ. Иймд иргэний (бүх нийтийн) ёс зүйг төлөвшүүлэх хүчин чармайлт гаргахад бидэнд олон өөр хүчин зүйл, практик үйл ажиллагаа шаардлагатай гэж үзэж байна.

Шашны олон урсгал чиглэлүүд энэрэн нигүүлсэхүй, хайрлахуй, хүлцэн тэвчихүйн үзлээр нийгмийн ёс суртахууны хэм хэмжээнд эерэг нөлөөлөл, үнэтэй хувь нэмрийг оруулсан. Гэхдээ шашны ёс зүйд “Бүтээгч хүчинд итгэх, номлолыг шүүн тунгаалгүй дагах, хувь хүний эрх чөлөөг хязгаарлах, сургаал айлдагчийн хуурамч төрх, шинэчлэл өөрчлөлтөөс хоцорсон” зэрэг олон алдаа дутагдал илэрч, эдгээр нь цагийн аяс, нийгмийн шинэчлэл өөрчлөлттэй тохирохгүй байсан тул нийгмийн ёс суртахууны хэм хэмжээнд нөлөөлөх байр суурь нь аажимдаа алдагдсан байна.

⁴³ Мөн тэнд

⁴⁴ (Holy Quran, 6; 6) <https://quran.com/> (хандалт: 2020.01.10)

Ёс зүйн шинжлэх ухаан түүхэн хөгжлийнхөө явцад дараах үндсэн зорилгуудтай байсан. Үүнд:

- Зөв буруу, сайн муу, сайхан муухайн талаар мэдлэг олгох, ялгах, буруу, муу, муухайгаас ангид байх чадвар эзэмшүүлэх;
- Хүний зөв төлөвшихөд, амьдрах ухаанд сургахад туслах;
- Ёс суртахууны итгэл үнэмшлийг төлөвшүүлдэг;
- Хүнд биеэ авч явах ёсны тухай мэдлэг олгох, нийгэмд биеэ зөв авч явах чадвар эзэмшүүлэх;
- Зан суртахууны бодит үйл явц, зан төлөвийн шинжүүдийг судлах, зан суртахуундаа дүгнэлт хийх, ёс суртахуунлаг болох аргуудыг эзэмшүүлэх;
- Хүний өөртөө, бусдад, байгальд, нийгэмд, ажил хөдөлмөртөө, эд зүйлд хандах хандлага, харилцааг зохицуулах;
- Өөрийн, гэр бүлийн, байгууллага хамт олны, улс орны, нийгмийн, байгаль эхийн өмнө хүлээх үүрэг хариуцлага, эдлэх эрх, тэдгээрийн нэгдлийг ухааруулан ойлгуулах, үүрэг хариуцлагаа хүлээх чадвар эзэмшүүлэх;
- Төрд- ёс зүй нөлөөллийн ач холбогдол. Төрийн удирдлагуудад иргэдээ сайн сайхан амьдруулах үүргээ ёс суртахуунлаг гүйцэтгэх;
- Ёс суртахууны соёл эзэмшүүлэх;
- Хүн төрөлхтний гол оршин тогтнох үндэс болдог⁴⁵.

Монгол ёс зүй, ёс суртахуун:

Ёс зүйн шинжлэх ухаан нь улс үндэстний хувьд ялгаатай байдаг байна. Энэ нь тухай улсын хүмүүсийн зан суртахуун, зан заншил, соёл, түүх, газар орны байдал нөхцөл байдал зэргээс хамаардаг ажээ. Монголчуудын хувьд ёс зүй түүний судлагдахуун болох ёс суртахуун нь хүн нийгэмд хэрхэн биеэ авч явах ? юуг ? яаж хийх ? гэсэн бичигдээгүй дүрмээр уламжлагдаж иржээ.

Түүхэн уламжлалаас үзвэл хувь хүний ёс суртахууныг төлөвшүүлэхдээ гэрийн сургууль, ардын аман зохиол, үлгэр домог, зүйр цэцэн үг, хууль цаазын бичгүүдийг голлон ашиглаж байжээ⁴⁶.

Хөх сударт ёс суртахууныг Чингис хаан “хүний хүндлэгдэх хөнгөлөгдөх өөрийн биед буй⁴⁷” хэмээсэн байна. Тухайн үеийн монгол үндэстнийг мунхаг бядуу хэмээн гадуурхан басамжилж байсан харийныхны доромжлолыг эсэргүүцэж, үндэснийхээ цог сүлдийг мандуулах, монголын ноёд тайж нараас, үндэс язгуураа бодолгүй эд ашгийн боол болж, монгол тоотны дийлэнх үндэстнийхээ түүх, зан заншил, ёс суртахуун, соёл, уламжлалыг мэдэхгүй, үндэстнээ голж, жигших үзэл буй болж байсныг шүүмжлэн сэнхрүүлж, үндэстнээ хайрлах сэтгэлийг буй болгох, харь үндэстний бичиг зохиолд монголын түүх заншлыг гуйвуулан тэмдэглэсээр ирснийг няцааж залруулах, бүх монгол тоотондоо уг түүхийг нь мэдүүлж, улмаар хойч үеийнхэнд уламжлан үлдээхийг зорьсон хэмээжээ. Энэхүү зохиол нь нийгэмд ёс суртахуунгүй ихсэж, өөрийн түүх, зан заншил, соёл уламжлалаа үгүйсгэвэл улс орон мөхөлд хүрч болох талаар тодорхой тусгасан зохиол билээ.

Академич С.Нарангэрэл “Ёс суртахуун бол аливаа хүний зан суртахууны эрхэм нандин чанарын цогц юм. Эсрэгээр ёс суртахуунгүй гэж зан суртахууны эрхэм нандин чанарыг хөсөрдүүлэхийг хэлнэ. Ёс суртахууны өгөгдөл оюун ухаан нь эрүүл аливаа хүний уураг

⁴⁵ Б.Оюунчимэг “Бизнесийн ёс зүй”, Уб., 2012 он.102-103 дахь тал.

⁴⁶ Д.Тунгалаг. Ёс зүйн зангилаа асуудлууд. 23 дахь тал.

⁴⁷ В.Инжаннаши Хөх судар. Монгол бичгээс хөрвүүлсэн оршил бичиж, тайлбар зүүлт хийсэн Ш.Чоймаа, М.Баярсайхан., Уб., 2009.

тархинд мөнхөд оршдог ажээ. Хүн гэгч бодгаль сэтгэлийн сайн ба муугийн буюу ёс суртахууны инстинкттэй төрнө⁴⁸” гэж үзсэн байна.

Ёс суртахуун нь нийгмийн харилцааны нэг хэлбэр болохынхоо хувьд зан суртахууны мэдрэмж болон ёс суртахууны ухамсарт тусгалаа олдог. Бие хүний сайн үйл, хэм хэмжээ, хууль дүрэм гэх мэтийн шаардлагууд нь ёс суртахууны харилцааны өвөрмөц хэлбэрүүдийг өөртөө агуулж байдгаараа үнэн хэрэгтээ бодит байдлын шууд илэрхийлэл нь болж байдаг. Ёс суртахууны ухамсрын хэлбэрүүдийн цаана хувь хүн, нийгмийн бодит харилцааны хэв маяг оршиж байдаг. Өөрөөр хэлбэл, ёс суртахууны ухамсрын гол хэмжүүр болох сайн муугийн тухай ойлголт нь хүн бүрийн амьдрал үйл ажиллагаа болон нийгмийн харилцааг бүхэлд нь илэрхийлдэг.

Монголчууд бусад ард түмний адилаар арвин баярлаг домгийн /миф/ сэтгэлгээтэй байсан бөгөөд түүгээрээ дамжуулан зан заншил, түүх, ёс суртахууны үзэл санаагаа өвлүүлэн иржээ. Аман хэлбэрээр үеэс үед уламжлал болон ирсэн домог, үлгэр, туульдаа байгалийн болон хүний мөн чанар, хувь хүний шинж байдал, амьдралын утга учир, нүгэл, буян, зовлон бэрхшээл, түүнийг даван туулах арга замын талаар өгүүлж байв.

Монголын эзэнт гүрний үе: Энэ цаг үед хүн төрөлхтний ёс суртахууны сэтгэлгээний хөгжилд томоохон хувь нэмэр оруулсан зохиол бүтээлүүдийг туурвисан байна. Тухайлбал, Монголын нууц товчоо, Эрдэнийн сан субашид, Оюунтүлхүүр нэрт шастир, Чингэсийн билиг, Чингисийн тамганы бичиг, Чингисийн есөн өрлөгтэй өнчин хүүгийн цэцэлсэн шастир, Их засаг хууль, Арван буянт номын цагаан түүх зэрэг зохиол бүтээлээс гадна бөө мөргөлийн яруу найраг, ардын аман зохиолд энэ цагийн монголчуудын ёс зүйн сэтгэлгээ тусгалаа олж байжээ. Энэхүү бүтээлүүдэд ёс суртахууныг ихэвчлэн сургамжилсан байдлаар шүлэглэн бичсэн байна.

Тухайн үеийн монголчуудын ёс нь өтгөс дээдсээ хүндлэх ёсыг цэрэг эрс хийгээд иргэдийн сахилгын чухал үндэс гэж үзэж байв. Үр хүүхэд нь эцэг, эхийн сургаалыг үл авах, дүү нар нь ах нарын ятгалгыг үл сонсох, гэргий нь хань ижлээ үл хүндэтгэх нь гэр бүл болоод улс орон доройтох, өстөн дайсан ялагдахын шинж хэмээн үзсэн байдаг.

Чингис хааны ёс суртахууны талаар судлаачид ийн үзжээ. Монголын уламжлалт ёс суртахуун нь “шударга ёс, эр зориг, ичих ба эмээх сэтгэл, үүрэг хариуцлага, жудаг, нинжин ба өрөвч сэтгэл, нэр төр, үнэн, итгэл, тэсвэр тэвчээр, эе эв, өгөөмөр сэтгэл, үл хомхойрох, атаа, хонзон эс өвөрлөх, урвашгүй сэтгэл, найрсаг, зочломтгой зан, эцэг эхийн энэрэл, үрийн элбэрэл, эр хүний холч ухаан, бүсгүй хүний эрхэмсэг оршихуй, ах захаа хүндлэх, багшийн эрдэм оюун, мэргэдийг түших ухаан, сархдыг тэвчих ухаан⁴⁹” зэргийг авч үзсэн байна.

Үүнээс харахад монголчуудын уламжлалт ёс зүй, ёс суртахуун нь нарийн дэг жаягтай ба үр хүүхдээ хүмүүжүүлэх, тэдний зан байдлыг төлөвшүүлэхэд сургамжит өгүүллэг, үлгэр, домог, туульс зэргээр дамжуулан сургадаг байжээ.

Хандлага

Одоо үед чадвартай мэргэжилтэн олон боловч ёс суртахууны доголдлын улмаас ажилдаа алдаа гаргаж тэр нь ажлын үр дүнд сөргөөр нөлөөлж, хамт олон цаашлаад ард иргэд, нийгмийг хохироох явдал ихээр үзэгдэх боллоо.

Өнөөдөр монгол улсын боловсролын салбарын шинэчлэл ихээр яригдаж байна. Тэгвэл боловсролын салбарын шинэчлэлд хувь хүний хөгжил, ёс суртахууны асуудал гол байр суурийг

⁴⁸ С.Нарангэрэл. Чингис хааны ёс суртахуун-эрх зүйн шастир бурхан халдун-монгол туургатны голомт. УБ., 2021 он. 24 дэх тал.

⁴⁹ Мөн тэнд. 3 дахь тал.

эзлэх болжээ. Хувь хүний төлөвшил хүмүүжил нь нийгмийн дэвшил хөгжлийг тодорхойлогч нөхцөл, үндсэн зорилтын нэг юм.

Ихэнх шинжлэх ухаан оюунд суурилдаг. Тэгвэл ёс зүйн шинжлэх ухааны бусад шинжлэх ухаанаас ялгарах нэг онцлог бол сэтгэлзүйд суурилдаг явдал юм. Мөн хүний амьдралын зөв хандлагыг хэлж өгдөг. “Attitude⁵⁰” буюу “Хандлага” гэдэг нь нөхцөл байдал болон ямар нэг зүйлийн тухай мөн бусад хүмүүсийн талаар тааламжтай болон тааламжгүй аль нэг байдлаар үнэлэх сэтгэлгээний үнэлэлт юм.

АНУ-ын сэтгэл зүйч Gordon Allport "Хандлага нь орчин үеийн нийгмийн сэтгэлзүйн хамгийн өвөрмөц бөгөөд зайлшгүй чухал ойлголт" мөн “Хандлага нь тухайн хүний өнгөрсөн ба одоо үеэс бүрэлдэн тогтдог⁵¹” гэж тодорхойлсон байдаг.

Доктор С.Наранчимэг “Хандлага гэдэг нь аливаа юманд болон хүнд хандах үйл бөгөөд, энэхүү хандлага нь дотоод сэтгэлээс хамааран эерэг ба сөргөөр илэрхийлэгддэг. Хандлагаа өөрчилнө гэдэг нь бодлоо өөрчилнө гэсэн үг. Амьдралынхаа туршид хуримтлуулж буй мэдлэг ухааны сан хөмрөг нь бодлоо өөрчлөхөд тусалдаг⁵²” гэсэн байна.

Хүн бүр өөр өөр хандлагатай байдаг. Тухай хүний ямарваа юмыг хэрхэн бодож байгаа нь хандлагатай шууд холбоотой. Хүн олон төрлийн хандлагатай байдаг. Тухайлбал, өөртөө хандах, бусдад, ажил хөдөлмөрт, үйл ажиллагаанд, нийгэмд, байгаль дэлхийдээ г.м. Эдгээр хандлагуудаас суурь хандлага нь өөрөө өөртөө хандах хандлага юм. Өөртөө зөв (шударга) хандаж байж бусдад хүнлэг хандах явдал юм.

Тухайн нөхцөл байдалд хүн болсон үйл явдлыг яаж хүлээн авч, өөрийгөө яаж илэрхийлж байгаа үг хэл болон үйлдлийн илрэл юм.

Хүний сэтгэлгээний хандлага нь тухайн хүнийхээ хувь заяанд шууд нөлөөлдөг бөгөөд эерэг, сөрөг 2 хандлагаар илэрхийлэгддэг.

Эерэг сэтгэлгээ гэдэг нь аливаа зүйлийн сайн, сайхан, өөдрөг талаас нь харж, аливаа бэрхшээлийг даван туулах арга замыг харж чадах тэр чадварыг бол ойлгож болно.

Сөрөг сэтгэлгээ гэдэг нь байнга болж бүтэхгүй, дутагдалтай талыг харж даг учраас хүнийг урагш бус хойш чангааж байдаг. Одоо танд эерэг зөв хандлага л хэрэгтэй. Ихэнх ололт амжилтууд ч зөв хандлагаас улбаатай байдаг.

Мэдлэг, чадварыг хөдөлгөгч гол хүч бол хандлага юм.

Бодол: Хандлагаа өөрчлөхийн тулд бодлын нууцад нэвтрэх ёстой “Бодол гэдэг нь хүний уураг тархинд урсаж буй эмх замбараагүй үйлүүд. Харин жинхэнэ сайн хүн болохын тулд “бодлоо” хянаж аливаа юмыг олон талаас нь эргэцүүлэн, шүүн тунгааж, зөвхөн эерэг бодлыг бий болгох дадалд суралцах процесс юм”⁵³.

Тунгаан бодох чадвар гэдэг нь тодорхой дарааллын дагуу асуудал дэвшүүлж сайтар эргэцүүлэн бодохыг хэлнэ. Мөн дүгнэлт, итгэл үнэмшилд хүрэхийн тулд үндэслэл болон логикийг бүтээлчээр ашиглахыг хэлж болно. Тунгаан бодох чадварт аливаа мэдээлэл болон итгэл үнэмшилд дүн шинжилгээ хийх, сонсож буй зүйлээ үнэн эсэхийг тогтоох чадвар багтана. Түүнчлэн ертөнцийн олон янзын хэв маяг, өнгө төрх дундаас санаа бодлоо ургуулж түүнийгээ сургамж, туршлагатай холбон үзэх боломж олгодог. Үндэслэл сайтай шинэ онол боловсруулах,

⁵⁰ <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/attitude>

⁵¹ Allport, Gordon. (1935). "Attitudes," in A Handbook of Social Psychology, ed. C. Murchison. Worcester, MA: Clark University Press, P.789–844.

⁵² С.Наранчимэг Хандлагын ид шид. Уб., 2008. 5 дахь тал.

⁵³ Мөн тэнд. 7 дахь тал.

мөн бодитой, сайтар томъёологдсон нотолгоо гаргаж ирэхэд тунгаан бодох чадвар зайлшгүй шаардагдана.

Харилцаа хандлага хоёр нягт холбоотой бөгөөд харилцааны явцад хандалга мэдрэгддэг. Мэргэжлийн ёс зүйтэй болохын тулд харилцааны ур чадварт суралцах хэрэгтэй болдог.

Харилцаа: Бидний амьдрал бүхэлдээ харилцаан дээр тогтдог. Харилцааны хэв маягийг бид гэр бүлийн орчноосоо олж авсан хүмүүжлээс гадна, сургууль, боловсролын байгууллага, ажил, бизнесийн орчин, интернэт орчин, хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл гэх мэт зүйлсийн нөлөөгөөр олж авсан мэдлэг, мэдрэмжээрээ бий болгон бэхжүүлж, хөгжүүлж, шаардлагатай бол таслан зогсоож, шинэ харилцааг эхэлж байдаг. XXI зуун бол оюун санааны хүмүүс хоорондын харилцааны зуун өөрөөр хэлбэл таны хандлага ямар байна вэ гэдгээс хамаарч таны хэн байх нь тодорхойлогдож байдаг.

Харилцаа гэдэг нь хүн хоорондын ойлголцол юм. Зөвхөн мэдээлэл дамжуулах төдий биш харин бүлэг хамт олны амьдралын гүнд хүмүүс бие биетэйгээ харилцан үйлчлэх, үзэл бодол, итгэл үнэмшил, хандлагаа солилцох, өөрөөр хэлбэл, тогтсон хандлагыг төлөвшүүлэх, нийгэм-түүхийн туршлагыг эзэмших үйл явцыг харилцаа гэдэг.

Сүүлийн жилүүдэд хүний оюуны чадварыг ойролцоогоор хэмжих төрөл бүрийн тест аргачлалууд нэвтэрч байна. Хүний баруун тархины чадварыг (EQ-Emotional Quotient) гэдэг итгэлцүүрээр, зүүн тархины чадварыг (IQ-Intelligent Quotient) гэдэг итгэлцүүрээр хэмжиж байна. Зүүн ба баруун тархи нь хоорондоо байнга мэдээлэл солилцож байдаг. Энэ солилцох хурд хурдан үр дүнтэй байх тусам оюуны чадвар өндөрсөнө гэж үздэг. Зүүн баруун тархины хөгжлийн балансыг бариулахад бясалгал гэх мэтийн маш олон арга хэрэглэх болжээ.

Алдарт менежер Lee Iacocca “Менежерийн Замнал” номондоо “Амжилтын үндэс бол маш их мэдээлэл боловсруулахад биш. Би чухал шийдвэр гаргахдаа зөн билэгтээ итгэх тохиолдол маш олон байдаг⁵⁴” гэжээ. Мөн АНУ-ын ерөнхийлөгч асан Доналд Трамп “Баялагт хүрэх зам” номондоо “Би хүнтэй ярьж эхлээд тэр хүний амнаас гарсан эхний 10 үгийг нь сонсоод л дараах 40 үг нь ямар болохыг зөнгөөрөө хэлж чаддаг гэжээ”. Эдгээр жишээ нь дээрх хүмүүс баруун зүүн тархиндаа ижил ач холбогдол өгч байгааг харуулж байна. Дайны дараахан АНУ-д хүний оюун ухааныг IQ буюу зүүн тархины хөгжлөөр хэмжиж ажилд авахдаа хүртэл гол шалгуур болгож байсан. Гэтэл практик дээр IQ багатай боловч оюуны EQ –тэй хүнээс илүү амжилт гаргасан хүмүүс гарч ирсэн. Ер нь хүмүүсийн харилцаанд сэтгэлийн хөдөлгөөн маш чухал үүрэгтэй. Амьдрал дээр өөрийн сэтгэл хөдлөлөө амжилттай удирдах бусдын сэтгэл хөдлөлийг ойлгох нь дан ганц мэргэжлийн ажил үүргээ амжилттай гүйцэтгэхээс дутуугүй үүрэгтэй гэдгийг харуулсан.

Аристотель “Сэтгэлийг төлөвшүүлэхгүйгээр оюуныг хөгжүүлэх нь огтхон ч боловсрол биш” гэж хэлсэн байдаг. Харин XIV дүгээр Далай лам “Хэрвээ бид эерэг оюуны хандлагатай байх юм бол бид ямар ч дайсагнал, өшөө хорсол дунд байлаа ч гэсэн сэтгэл дотор маань амар амгалан байдал оршсоор л байх болно. Хэрвээ айдас сэжиг, амиа бодох, өөрийгөө үзэн ядах гэх мэт сөрөг оюуны хандлагатай байвал, сайн найз нөхдөөрөө хүрээлүүлж, тансаг тохилог орчинд байлаа ч гэсэн бид аз жаргалыг мэдэрч чадахгүй л байх болов уу. Ийм учраас эерэг оюуны хандлага юунаас ч илүү чухал бөгөөд энэ нь биднийг амьдралдаа аз жаргалыг олж хардаг болоход туслах юм⁵⁵” гэж айлдсан байх юм.

⁵⁴ Lee Iacocca career manager An Autobiography : [пер. с англ.] / Ли Якокка, Уильям Новак. — 2 изд. — Мн. : Попурри, 2002. — С.448.

⁵⁵ Dalai Lama. The Art of Happiness. New York. 2009. P.200.

Хандлагын ач холбогдол:

- Хүмүүсийн хооронд ялгааг бий болгодог;
- Хүмүүсийн амжилтад хүргэдэг;
- Гэр бүлийн амьдралын аз жаргалд хүргэдэг;
- Хүмүүсийг манлайлж, хошуучлагч болоход тусалдаг.

Эерэг хандлага хүнд сууснаар:

1. Аливаа зүйлийг хүлээн авах чадвар сайжирч;
2. Стрессээс үүсэх өвчлөл тусахгүй ;
3. Тэсвэр, тэвчээртэй болдог.

Орчин цагт хүний амжилтад хүрэх нь дан ганц авьяас чадвар, оюун ухаанаас хамаарахгүй сэтгэлийн хандлага, хүсэл, эрмэлзлээс хамаардаг болохыг эрдэмтэд үзэх болсон.

Эерэг хандлагыг төлөвшүүлэх нь:

Хүний хандлагыг хоёр үндсэн аргаар өөрчилж болно.

1. *Хүнийг дотоод сэтгэл, оюун бодлоор нь өөрчлөх* буюу *ямар нэгэн ухуулах яриа хийх эсвэл тухайн хүн өөрөө бясалгаж бодож ойлгох замаар*. Ийм төрлийн нэг жишээ бол бясалгал юм. Бясалгал нь сэтгэлийн сайн төлөвүүдийг төлөвшүүлэх нэг арга юм. Үүнийг тухайн сэтгэлийн төлөвүүдийг зуршил болтол дахин дахин төрүүлэх замаар хийдэг. Бие организмын хувьд бясалгал шинэ мэдрэхүйн замуудыг бий болгодог.

2. *Үйл хөдлөлөөр дамжуулж хандлагыг өөрчлөх*. Учир шалтгааныг нь хэлж тайлбарлах гэхээс илүү тухайн үйл хөдлөлийг хэвшүүлэх замаар хандлагыг өөрчилнө гэсэн үг юм. Жишээ нь, хүнтэй мэндлэх, өглөө эрт босох, цаг барьж сурах, эсвэл баярлалаа гэж тогтмол хэлдэг болох зэргээр. Зөв үйлдэл хийсний үр дүнгүүд нь тухай хүний хандлагад нөлөөлдөг байна.

Дүгнэлт. Бид дээрх бүгдийг нэгтгэн дараах дүгнэлтэд хүрч байна.

1. Нийгмийн хөгжлийг тодорхойлогч нэг чухал хүчин зүйл бол нийгмийн ёс суртахууны төлөвшил байдаг ба ёс суртахууны төлөвшил ямар байна вэ гэдгээс хамаар ч тухай улс үндэстний соёл, хөгжлийн түвшин тодорхойлогддог юм байна.

2. Нийгэм боловсронгуй болж, хөгжил дэвшил нэмэгдэх хэрээр ёс зүйн үүрэг, хариуцлага улам бүр нэмэгдэж байна. Ёс зүй нь шинжлэх ухаан, философи, шашин гэсэн 3 түвшинд судалдаг юм байна.

3. Ёс зүйн шинжлэх ухааны ойлголт, ач холбогдол, үүргийг судалж бүх нийтийн боловсролоор ёс зүйн шинжлэх ухааныг түгээн дэлгэрүүлж, ирээдүй хойч үеэ хүмүүжүүлэх зүй ёсны шаардлага тавигдаж байна.

4. Ёс суртахуун нь боловсролын хэмжээ төдийгүй нийгмийн харилцаа, орчин ахуй бусад зүйлээс зэрэг хамаардаг юм байна. Иймээс нийгмийн харилцааг өөрчлөхгүйгээр зөвхөн боловсрол гэгээрлийг дэлгэрүүлэх замаар хүний ёс суртахууныг өөрчилж болохгүй гэсэн дүгнэлтийг хийж байна.

АШИГЛАСАН ЭХ СУРВАЛЖ

1. Б.Даш-Ёндон “Платон өгүүллэгүүд”, Уб., 1995.
2. С.Наранчимэг Хандлагын ид шид. Уб., 2008.
3. В.Инжаннаши Хөх судар. Монгол бичгээс хөрвүүлсэн оршил бичиж, тайлбар зүүлт хийсэн Ш.Чоймаа, М.Баярсайхан., Уб., 2009.
4. С.Нарангэрэл Монголчуудын зан суртахууны гарваль. Уб., 2010.
5. Монгол хэлний их тайлбар толь. Уб., 2012.
6. Б.Оюунчимэг “Бизнесийн ёс зүй”, Уб., 2012.
7. М.Азжаргал. Цагдаагийн алба хаагчийн ёс зүйн хэм хэмжээ, түүнийг төлөвшүүлэх зарим асуудал. Уб., 2014.
8. Бүккё Дэндо Кёкай. Монгол орчуулга: Токио 2017
9. Д.Тунгалаг. Ёс зүйн зангилаа асуудлууд. Уб.2017
10. Б.Сандаг. Төрийн албан хаагчийн ёс зүй. Уб., 2018.
11. Б.Оюунчимэг Ёс зүй ёс суртахууны тухай ном. Уб., 2019.
12. Төрийн албан хаагчийн ёс зүй. /Авлигатай тэмцэх газар/ Уб., 2019.
13. С.Нарангэрэл. Чингис хааны ёс суртахуун-эрх зүйн шастир бурхан халдун-монгол туургатны голомт. Уб., 2021.
14. .
15. А.А.Гусейнов. “Введение в этику”. М., 1985.
16. Коллинз Р. Социология философий: глобальная теория интеллектуального изменения. (Пер. с англ. Н. С. Розова и Ю. Б. Вертгейм). Новосибирск: Сибирский хронограф, 2002.
17. Гусейнов А.А., Ирритц Г. Краткая история этики. М., 1987.
18. Кант И. Метафизика нравов в двух частях // Кант И. Соч.: в 6 т. Т. 4 (2). М., 1965.
19. Закон Божий / Под ред. А. Блинского. — Санкт-Петербург: Сатисъ, 1997.
20. Ислам / И. Л. Алексеев, Д. Ю. Арапов, В. О. Бобровников, Т. К. Ибрагим; Т. Х. Стародуб // Излучение плазмы — Исламский фронт спасения. — М. : Большая российская энциклопедия, 2008. (Большая российская энциклопедия).
21. Long, A. A.; Sedley, D. N. (1987). The Hellenistic Philosophers: Translations of the Principal Sources with Philosophical Commentary. 1. Cambridge: Cambridge University Press.
22. J.Svara “The Ethics primer for Public administrators in government and nonprofit organizations” jones and Bartlett Learning LLC. 2015. .
23. Alon Lawton. Julie Rayner. Karen Lasthuizen 2013, “Ethics and management in the public sector”, Rout-ledge,
24. Julia Driver. Stanford Encyclopedia of Philosophy. 2014. .
25. Dean Geuras, Charles Garofalo “Practical ethics in Public administration” 2011.
26. Тоорой бандийн домог. <https://mn.wikipedia.org/wiki/>
27. David Misselbrook. Duty, Kant, and Deontology. British Journal of General Practice ·2013
28. Ryan C. Urbano. Public Administration Ethics: James Svara’s Model. Journal of Human Values. 2014.
29. Muel Kaptein, Johan Wempe. Three General Theories of Ethics and the Integrative Role of Integrity Theory. SSRN Electronic Journal · July 2002.
30. Christopher T. Wonnell Published online by Cambridge University Press: 25 November 2011.

31. "Applied Ethics" Oxford Bibliographies. Retrieved June 25, 2017.
32. Ш. Монтескье. О духе законов. Г.Г. Аркадий (франц-перевод). М., 2019. С.201.
33. Dale Carnegie. The Quick and Easy Way to Effective Speaking. "The Library of Congress Record". Archived from the original on 2012. Retrieved September 16, 2011.
34. Morreall, John; Sonn, Tamara (2013). "Myth 1: All Societies Have Religions". 50 Great Myths of Religion. Wiley-Blackwell.
35. Dalai Lama. The Art of Happiness. New York. 2009.
36. Allport, Gordon. (1935). "Attitudes," in A Handbook of Social Psychology, ed. C. Murchison. Worcester, MA: Clark University Press,
37. Ариун Коран, 20:50)
38. <https://news.harvard.edu/>
39. <https://www.scc-csc.ca/home-accueil/index-eng.aspx>
40. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/bioethics_and_hr.shtml
41. <https://plato.stanford.edu/entries/bentham/>
42. https://wikipedia.org/wiki/Normative_ethics
43. https://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/religiya/RELIGIYA.html
44. <https://trksunpark.ru/mn/islamskii-kodeks-medicinskoi-etiki-musulmanskaya-etika-musulmanskaya/>
45. <https://quran.com>
46. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/attitude>